Poštarina plaćena u gotovom

ZAGREB

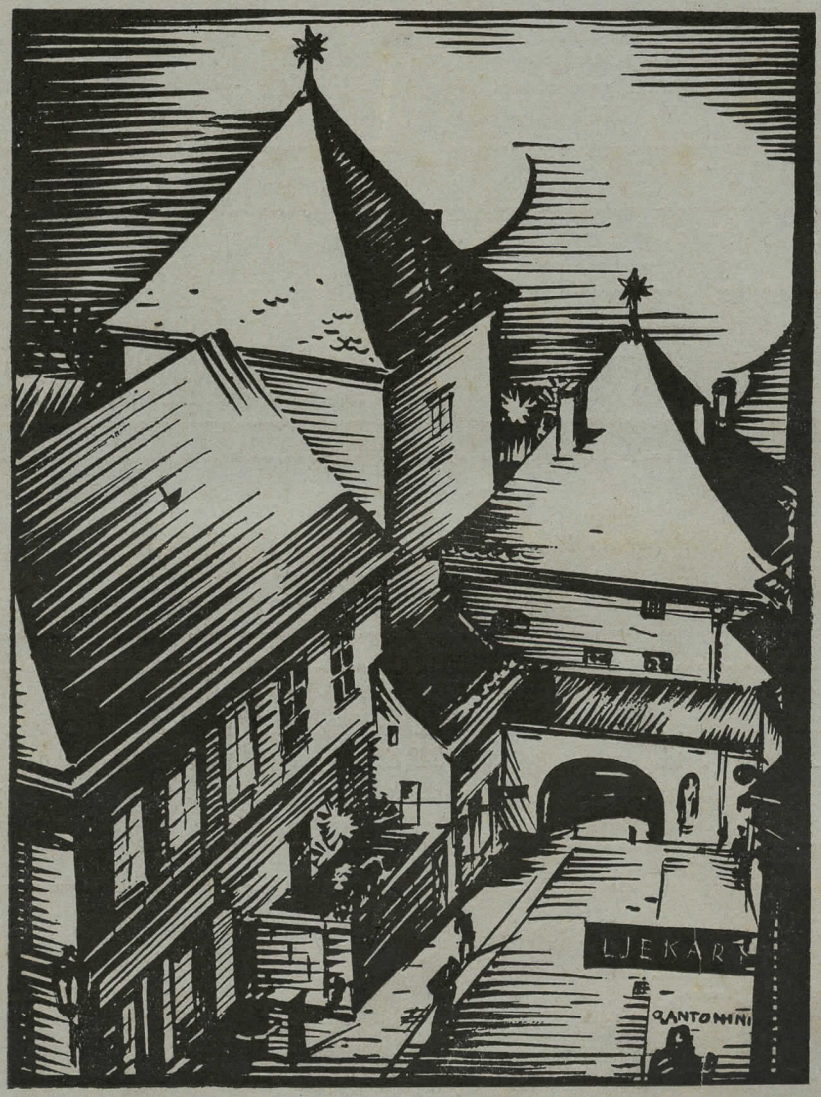

BROJ 12. PROSINAC 1936. GOD. IV.

Izlazi mjesečno. Cijena Din 5·—

21644

RESTAURACIJA I HOTEL

»LOVAČKI ROG«

ILICA 14 TEL. 28-02

DNEVNO KONCERAT

Sastajalište svih Zagrepčana i stranaca. Tu se uz dobru glazbu i finu kapljicu uvijek najbolje zabavljate.

Preporuča se cijenjenom gradjanstvu

Mijo Šepetanc

Pokućtvo

GOTOVO izradba po vlastitim i predloženim nacrtima

Z. PATAČIĆ

IZLOŽBA GUNDULIĆEVA Ul. 5

Radionica Savska c. 158 - Tel. 9769

UTEMELJENO 1900.

JULIO DEUTSCH

ZAGREB

MIRAMARSKA CESTA 20

TELEFONI: 5163 i 8616

Najpovoljnije nabavno vrelo za sav građevni materijal.

Ferek *trgovina gotovih odijela*

Telefon 8867 **Zagreb** *Jelačićev trg 9*

Stalan veliki izbor gotovih i po mjeri odijela za gospodu i dječake. Izradjujemo uniforme, športska odijela, ulstere, slipone, hlače, trenchcoate, proljetne i zimske kapute, kabanice i t. d. uz najniže dnevne cijene.

PROIZVOD SUHOMESNATE ROBE **M. MOKROVIĆ K. D.**

Centrala: Primorska ul. 10 ZAGREB Telefon broj 50-94

Podružnice: Jelačićev trg 4, tel. 57-11 — Tržnica (Boks I-II) - Ilica 61 - Ilica 73 Vrhovčeva 11 - Tržnica: Branimirova ulica.

VARTA AKUMULATORI

za rasvjetu i pokretanje automobila i motorkotača, za radio-aparate, telefone, itd.

MUNJA TVORNICA AKUMULATORA D. D.

ZAGREB, Vrbanićeva ulica 50, telefoni 46-39, 46-40

ZAGREB

REVIJA DRUŠTVA ZAGREPČANA

BROJ 12. GOD. IV. PROSINAC 1936.

Ivan Ulčnik: (Nastavak)

„TÈRG BANA ZRINJSKOG"

KAKO JE NASTAO ZRINJSKI TRG

Spomenuli smo, da je Glavni svečanosni odbor već god. 1866. stvarao zakladnu glavnicu za podignuće spomenika Nikole Zrinjskoga. Sa završetkom opisanih svečanosti, nestajao je interes za spomenik. Glavni razlog tome nehaju bio je taj, što novoimenovani Zrinjski trg nije bio uređen, pa je sve nastojanje išlo u prvom redu zatim, da se trg uredi za šetalište. Tek god. 1879. opet je uskrslo pitanje podignuća spomenika, pa se je tada ponovno sastao odbor za sabiranje doprinosa.

Zemaljska vlada riješenjem od 1. srpnja 1879. odobrila je djelovanje odbora. Na 1. travnja 1880. održao je odbor sjednicu, odbor sastojao se od slijedećih lica: pretsjednik Ljudevit bar. Vranicani, potpretsjednik Dr. Šime Mazzura, blagajnik Franjo Arnold, tajnik Dr. Ivan Zahar, odbornici: Dr. Stanko Andrijević, Antun Eisenhuth, Fran Folnegović, Janko Grahor, ml. Janko Gorenc, Dr. Antun Kržan, Milan Krešić, Milan Lenuci, Dr. Blaž Lorković, Dr. Franjo Marković, Milan Stanković, August Šenoa, Gjuro Šviglin, prebendar Ivan Krst. Tkalčić, Robert Weiss, Dr. Đuro Vrbanić. U tehnički odbor izabrani su: Grahor, Lenuci, Weiss, Dr. Marković, Šenoa i Stanković.

Umjetnik Ivan Rendić, dao je zamisao za podignuće spomenika Nikoli Zrinjskome, koji se je imao postaviti na sredini Zrinjevca. Rendić je načinio nacrt i model spomenika, a izložio ga u svojoj radionici u Preradovićevoj ul. br. 27. Sastavio je osnovu, kako bi se sabiranje za taj spomenik obavilo. Troškovi bi iznašali oko 40.000.— for. Poslovi oko sabiranja doprinosa te izradba spomenika imali bi se vršiti u roku od tri godine.

Razvila se novinska polemika, da li bi se spomenik imao načiniti iz mramora ili iz bronce. Brončani stajao bi 100.000 for. »Agramer Zeitung« od 14. srpnja 1880. preporuča, da se spomenik dade izraditi po domaćem umjetniku i to iz bronce. Neka se raspiše natječaj za izradbu modela.

»Obzor« od 15. srpnja 1880. protivi se natječaju jer će predloženi modeli odnijeti trećinu sabrane svote. Zalaže se za mramorni spomenik jer su se takovi spomenici u ono doba najviše izrađivali. Trajnost mramornih spomenika dokazana je u Turinu, gđe ih imade sva sila. Temperatura koja u Zagrebu vlada nebi mramoru naškodila jer je između Turina i Zagreba u temperaturi samo pol stupnja razlike.

Katastrofalni potres koji je Zagreb zadesio 9. studenoga 1880. skinuo je sa dnevnog reda konačno pitanje spomenika Nikoli Zrinjskome.

Na sjednici Gradskog zastupstva 29. svibnja 1885. izvješćuje gradski senator Đuro Deželić da je Franjo Arnold kr. javni bilježnik, kao blagajnik odbora za podignuće spomenika Nikoli Zrinjskome, koji se je sastao 1880. prijavio, da je za spomenik sabrano 284 for. 40 novč. Ujedno je priložio popis darovatelja. Novac je bio uložen u »Praštedioni«, te je glavnica sa kamatima danom 1. siječnja 1885. iznašala 298 for. 40 novč., od koje svote su odbijeni neki troškovi. Arnold u svom pismu ističe da odbor nije imao pred očima samo to da postavi spomenik junaku i hrvatskom banu Nikoli Zrinjskom, već da umjetnika zaposli i da ga zadrži u našoj sredini, a to bijaše Ivan Rendić. Uslijed potresa sve se to promjenilo. Odbor prestao je funkcionirati i nije se više nikada sastao. Gradsko zastupstvo je zaključilo da se uložnica primi u gradsku upravu i sve to putem novina objavi.

Na sjednici gradskog zastupstva 5. lipnja 1885. zaključeno je da se iz glavnice 284 for. 40 novč. nabavi 3 komada srećaka rijeke Tise i grada Segedina za iznos od 144 for. 85 novč., a ostalo ostaje uloženo. Sa tom zakladom je grad imao upravljati sve dotle dok se spomenik ne postavi. (Gradski arhiv br. 10199-1885.).

*

Sada ćemo opisati razvitak Zrinjskog trga od vremena kada je još bio sajmište, pa sve do najnovijeg doba.

Na sjednici Gradskog zastupstva 7. kolovoza 1863. zaključeno je da gradski mjernik Janko Grahor predloži nacrt o uređenju Novog trga — Zrinjevca, (Grad. arhiv br. 5237-1863.) U proračunu za god. 1864. uvrštena je za uređenje Novog trga svota od 2000 for., od koje se potrošilo iste godine samo 500 for. Na sjednici Gradskog zastupstva 21. travnja 1865. opet to pitanje dolazi na dnevni red i to iz razloga, što su neki zagrebački građani izrazili želju, da se Novi trg već jednom uredi. Zaključeno je da se sa preostalom svotom od 1500 for. uredi gornji dio Novog trga. Ujedno je u tu svrhu izabran poseban odbor u koji su ušli gradski zastupnici: Bauer, Höpler i Zlatarović.

[1]) U prošlom broju u Opasci 3) na 332 strani u petoj alineji zadnji redak ima glasiti: »Od bivše kuće Mraovićeve« a ne Mrazovićeve, kako je krivo štampano«.

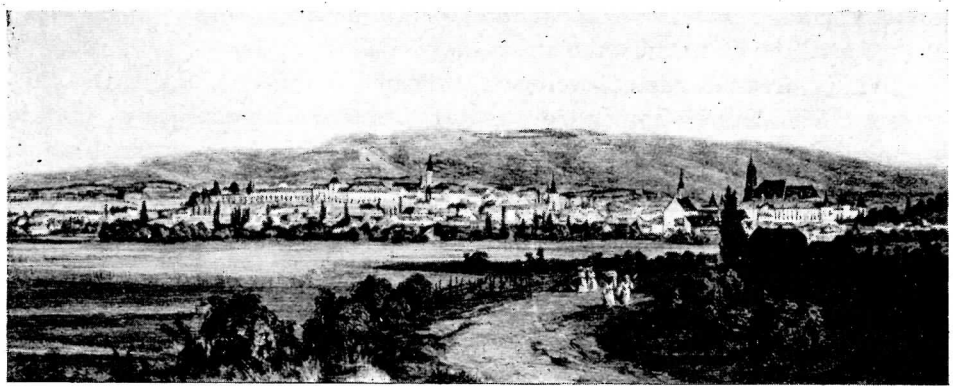

»Novi trg« kasniji »Zrinjski trg« god. 1861. (Fotografiju ustupio nam je prof. Szabo).

God. 1867. opet se pojavljuje pitanje uređenja Zrinjskog trga. Početkom 1867. izašla je osnova za poljepšanje grada Zagreba. U toj osnovi uzet je u obzir Zrinjevac i ulice oko njega. »Pozor« od 5. veljače 1867. jadikuje, da se na Gornji grad više pazi, nego na Doljnji, akoprem se u Doljnjem gradu razvija budući život, dok Gornji grad pomalo zamire. Ističe da bi potrebnija bila djevojačka škola, nego glazbeni paviljon[2]) na Južnom (Strosmajerovom) šetalištu i novi perivoj u Tuškancu.

Spomenuli smo da je Gradsko zastupstvo zaključilo urediti Zrinjski trg, ali gradski oci se toga toli željenog zaključka nisu držali nego su se rađe bavili mišlju da poruše Kamenita vrata i kako da se kod tog rušenja okolnim kućevlasnicima plati otšteta. »Pozor« iz god. 1865. protivi se dakako rušenju Kamenitih vrati, tog historijskog spomenika našeg starog Zagreba, »Pozor« preporuča da se rađe popravi onaj strašni tarac u Ka-

[2]) Opisat ćemo kratak historijat glazbenog paviljona na »promenadi«, kako smo negda općenito zvali Strosmajerovo šetalište. Na sjednici Gradskog zastupstva 22. travnja 1865. zaključeno da se na Južnom šetalištu gradi glazbeni paviljon. Građevni ured izradio je tri nacrta, a po jednom je onda paviljon građen iz drva. Stupovi na kojima je stajao bili su od cigle, a kasnije su izmijenjeni drvenima. Trošak gradnje znašao je 1400 for.

Paviljon e s vremenom postao jako trošan, pa je Gradsko zastupstvo na sjednici 19. travnja 1875. zaključilo da se temeljito popravi, što je i učinjeno. Paviljon je stajao kraj gornje čekaonice uspinjače, (na zapadnoj strani). Kroz njega je rastao jedan divlji kestenj, kojeg još i danas tamo nalazimo. Paviljon porušen je konačno oko god. 1921. Za uspomenu na taj paviljon slučajno je na strmini gđe je on stajao, u zemlji ostao još jedan od stupova. Stari Zagrepčani dobro se sjećaju kako su u ljetnim nedjeljama u paviljonu naši vatrogasci svirali promenadne koncerte, pod ravnanjem niskoga i krupnog kapelnika Antuna Stöckela, koji je bio profesor glazbe na zagrebačkoj muškoj preparandiji.

menitoj ulici, i nastavlja da je svakako potrebnije urediti Zrinjski trg, nego trošiti novac na mrtvu Akropolu.

Ali je gradsko zastupstvo na sjednicama 26., 28. i 30. ožujka te 1. veljače 1867. zaključilo, da se pristupi uređenju i poboljšanju Gornjeg grada, pa je tako pitanje Zrinjskog trga opet ostavljeno po strani. (Gradski arhiv br. 1761-1867.).

Zrinjski trg počeo se je uređivati tek oko god. 1870. a zasluga zato ide tadanjeg (po vladi imenovanog) načelnika Dragutina Cekuša i njegova nasljednika podnačelnika Pavla Hatza.

Na 29. studenoga 1869. održana je sjednica političkog odbora pod pretsjedanjem načelnika Cekuša, a u prisustvu gradskih zastupnika Pavla Hatza, Dolovčaka, Farkaša, Krcivoja, Breslauera, Pocha, te gradskih činovnika: senatora Agnezia, perovođe Schmidta i mjernika Melkusa. Predmet ove sjednice bio je uređenje Zrinjskoga trga. Raspravljalo se dali bi se imao urediti samo Zrinjevac, ili bi se uredile i pobočne stare i nove ulice. Odbor je došao do osvjedočenja da nebi bilo uputno urediti samo »Zrinjevac« već da bi trebalo urediti i pokrajne ulice. Zaključeno je da se provede i kanalizacija trga prema Savi da se izradi osnova uređenja pokrajnih ulica, i konačno da se izradi osnova za uređenje cijelog Doljnjeg grada. Zemaljsku vladu imalo se zamoliti za dozvolu izvlaštenja potrebnog zemljišta za otvorenje novih ulica. Gradski mjernik Melkus izjavio je da će za izradbu osnove o uređenju grada trebati 2—3 mjeseca, i da treba još jednog pomoćnika što mu je odbor odobrio. Troškovi za taj posao imadu se predviditi u proračunu za god. 1870. (Grad. arhiv br. 5658-1869).

Na sjednici Gradskog zastupstva od 24. kolovoza 1870. zaključeno je da se za uređenje Zrinjskog trga kupi od Barbare Weigelhoffer zemljište u površini od 640 čet. hv. za 10.000 for. O tom je sastavljen kupoprodajni ugovor 12. rujna 1870. (Građ. arhiv 4070-1870.).

Iz zapisnika od 22. kolovoza 1871. vidi se da su za regulaciju Zrinjevca morale nabaviti manje ili veće površine zemljišta i to od: Kutašijevih baštinika, (nasljednik Franjo Pirš) Petrinjska 407 (sada 20), Piterman Anke Petrinjska 406 (sada 22), Piterman Martina Petrinjska 405 (sada 24), Vidović Urše Petrinjska 404 (sada 24.a.), baštinika Milana i Viktora Uzorinac Petrinjska 403 (sada 26), Mudrovčić Ivana Petrinjska 439 (sada Amruševa 2), Čavrak Franje Petrinjska 440 (na oba broja stoji sada palača Jugoslavenske akademije), Mikšića Antuna Bolnička 450 (Gajeva 35), Taitlovog baštinika Bolnička 437 (Zrinjevac 12. b.), Herman Mate Bolnička 436 (Gajeva 27), Poc Ivana Bolnička 435 (Gajeva 25), Gavele Gjure Bolnička 434 (Gajeva 26). (Grad. arhiv br. 5019-1871.).

Iz zapisnika od 31. siječnja 1872. vidi se da je nasipavanje Zrinjskog trga na današnju razinu izvađao poduzetnik Franjo Ferković, koji je taj

posao dostao usljed zaključka gradskog zastupstva od 24. kolovoza 1870. Ferković imao je taj posao dovršiti do konca 1871., ali pošto tome nije udovoljeno dan mu je novi rok do konca veljače 1872. Mjerniku Melkusu je naloženo da trg zasadi drvećem. U tu svrhu imadu se iskopati jame i pribaviti plodna zemlja. Oko toga pitanja bilo je borbe. Neki su živo zagovarali da se posade divlji kesteni. Među ove spadao je tadanji načelnik Cekuš kako dokazuje senator Deželić u »Dragoljubu« od 1908. Drugi su dokazivali da je kesten nečisto drvo da pravi mnogo smeća kad cvijet pada, pa su preporučivali platane. Ovi su pobijedili. Prema zaključku gradskog povjerenstva od 8. studena 1871. određeno je da se za nasad nabave platane i akacije. Prama uputi vrtljara gospodarskog društva Karla Pfeila a u sporazumu sa gradskim vrtljarom Luksom, naručeno je od umjetnog vrtljara I. Wienera iz Trsta 300 komada platana 2 cola debele 9 stopa visoke te 110 okruglih akacija 7—8 stopa visokih. (Grad. arhiv br. 763-1872.). Od toga se je za Zrinjevac upotrebilo 220 platana a ostale zasadili su na druga gradska šetališta. Jedan dio drveća posađen je kod groblja sv. Tomaša u Novoj Vesi kod Klančarove i Gorenčeve kuće. Jedna od tih platana još i danas stoji na početku Mirogojske ceste, dok su druge posječene prigodom regulacije ovoga kraja.

Na sjednici Gradskog zastupstva 9. listopada 1871. zaključeno je da se marvinski trg ima držati na prostoru između plinare i tvornice duhana (danas Sveučilišna zgrada) taj prostor bio je prirodno za dva metra niži od sadanje razine. Zato bude određeno da se ta nizina imade smećem i građevnim otpacima navažati, da se dobije razina ostalih susjednih ulica.

Dok se to navažanje dovrši zaključeno je da se sajmovi drže na doljnjem kraju Gundulićeve ulice pred Plinarom. Ovaj zaključak je nadopunjen zaključkom sjednice gospodarskog odbora od 12. veljače 1872., kad je zaključeno, da se sajamska prodaja drva, sijena i slame sa dosadanjeg sajmišta Zrinjevca premjesti u novu ulicu kraj kuće graditelja Jambrišaka, (danas ulica Kraljice Marije) a u smjeru plinare.

U zapisniku grad. povjerenstva od 7. ožujka 1872. ustanovljeno je da se Zrinjevac marljivo zemljom navaža, jame za platane da su iskopane, a putevi za šetališta već su označeni. Uslijed toga došlo je povjerenstvo do zaključka da se ni običan sajam robom na tom trgu više držati ne može, jer smeta dovažanju zemlje koje poduzetnik Ferković mora svršiti do konca lipnja 1872. Isto gradsko povjerenstvo sastojeći se od podnačelnika Hatza, senatora Deželića, mjernika Melkusa, te gradskih zastupnika Otte Geislera i E. Pristera uputilo se u novu ulicu kraj Jambrišakove kuće pa se je uvjerilo, da tamo imade dosta mjesta za održavanje sajmova. Potrebno je da se neke grabe zasipaju. Nadalje treba da se nabave potrebne površine zemljišta od župe sv. Marka. Zato će se stupiti u pregovore sa

župnikom Stjepanom Pogledićem. I tako je nastalo novo sajmište na mjestu gde se danas nalazi Trg Kralja Aleksandra. (Grad. arhiv broj 1490-1872.).

Na tom trgu bilo je nekada sklizalište. Iz molbe odbora »Prvog hrvatskog sklizalačkog društva« od 9. studena 1878., koju su potpisali Albert pl. Crnković i Antun Dutković vidi se, da traže dozvolu da mogu sklizalište urediti za zimu 1878.—1879., na tratini kraj marvinskog trga iza plinare. Ujedno se sklizalačko društvo obvezalo, da će smeće, kojim se tratina nivelira staviti na stranu a po svršetku sezone opet ovo mjesto zasipati.

Gospodarski otsjek grad. zastupstva na sjednici 20. studena 1878. dozvolio je pod br. 760-1878. uporabu tratine. Iz ovog spisa se vidi da je na toj tratini već i prijašnjih godina bilo sklizalište.

Sklizalačko društvo osnovano je 1876. Prvo sklizalište bilo je već 1874. uređeno na novom sajmištu i to na tratini gdje se danas nalaze zgrade bivšeg »Hrvatskog Sokola« i hrvatskog pjevačkog društva »Kola«. Kada je to mjesto 1880. bilo određeno za gradnju doma »Hrvatskog Sokola«. i »Kola«, premješteno je sklizalište preko željezničke pruge kod Samoborske ceste.

Iz zapisnika sjednice gospodarskog odbora od 19. ožujka 1873. vidimo, da je gradska općina povjerila izradbu nacrta za uređenje Zrinjskog trga dru. Rudolfu Siebecku, gradskom vrtljaru u Beču. Za taj posao doznačena mu je nagrada od 100 for.

Gradski mjernik podnaša 23. ožujka 1872. izvještaj o zdencu koji se je nalazio na sredini Zrinjevca. Uslijed izlijevanja vode nastala je oko zdenca velika močvara koja se više nije smjela na šetalištu trpiti. Iz ovog zdenca vadila se voda za polijevanje ulica. Uslijed toga predlaže gradski mjernik da se taj zdenac ondje ostavi ali da se providi novim uređajem prama nacrtu strojara M. Kleina, koji će zdenac izvesti sa modernom sisaljkom. Trošak je iznašao 219 for. Ovaj predlog mjernika Melkusa prihvatilo je gradsko zastupstvo na sjednici 8. lipnja 1872., pa je Klein pozvan da novi zdenac na Zrinjevcu što prije izradi. Stare cijevi Zrinjevačkog zdenca prenešene su na zdenac kod gradskog majura, gdje se je u buduće imala vaditi voda za polijevanje ulica, (gradski arhiv 1837-1872.). Ipak se je voda polijevanje vadila i dalje iz tog zdenca što se vidi iz izvještaja mjernika Melkusa od 1. travnja 1876. gdje moli za dozvolu da nabavi novi badanj kod zdenca na Zrinjevcu za punjenje preseke jer je stari sagnio. Gospodarski odbor na sjednici 5. travnja 1876. dozvolio je trošak novog badnja u visini od 60 for. Badanj je sadržavao 40 vedara. (Grad. arhiv br. 6776-1876.).

Kad je Zagreb dobio tako lijepi novi trg valjalo ga je i rasvijetliti. Uslijed toga zaključi gradsko zastupstvo na sjednici 16. svibnja 1872. da

se pozove plinara ili kako se tada reklo »Gasfabrika«, da podnese troškovnik za postavu plinske rasvjete. Iz troškovnika koji je podnešen na njemačkom jeziku po ravnatelju Munderu, vidimo da se na Zrinjevcu imalo postaviti 92 kandelabra, (14 velikih i 78 malih). Kandelabri bi jedan od drugog bili udaljeni 10 klaftri. Međutim se kandelabri nebi postavljali usporedo već izmjenično obje strane šetališta, pa bi udaljenost stvarno iznašala samo 5 klaftri. Plinara dapače predlaže udaljenost kandelabera na jednoj strani 15 klaftri čime bi se uštedilo 16—18 kandelabera, a na trošku do 1000 for. Trošak uvedenja plinske rasvijete predviđen je na 9270 for. 18 novč. (Grad. arhiv br. 2551-1872.).

Gradskom poglavarstvu je trošak uvedenja plina bio previsok stoga je načelnik Hatz zamolio plinaru da trošak snizi. Plinara se tome odazvala te predložila da će udaljenost kandelabera iznašati 15 klaftri. Uslijed toga se trošak snizio na 8262 for. 18 novč. (Grad. arhiv br. 7332-1873.).

Kako je gradskoj blagajni ponestalo novaca to Gospodarski odbor na sjednici 31. siječnja 1874. zaključuje, da se rasvijeta Zrinjevca odgodi na god. 1875. kada će se ta stavka u proračun uvrstiti.

Zastupnik gradske pijacovine Slavoljub Patriarch tuži se u pismu od 11. siječnja 1873. da je prvih 6 mjeseci 1872. imao na novom sajmištu, blizu tvornice duhana (današnje Univerze), mnogo manji dohodak. Dalje kaže da nijedan cirkus ni panorama ne dolaze na novo sajmište kao na staro (Zrinjevcu). Sva ta zabavišta smještaju se po privatnim dvorištima, pa radi toga štetuje na pijacovini godišnje 300 for. Gradsko zastupstvo na sjednici 22. ožujka 1873. uvažilo je Patriarchovu molbu pa mu je zakupnina snižena za 110 for. (Grad. arhiv br. 1707-1873.).

Iz odredbe dane mjerniku Melkusu od 16. veljače 1874. (br. 2691-1874.) vidi se da se je i tada štedilo. Tako se je odustalo od nabave skupocjenih bilina za Zrinjevac što bi stajalo 361 for. 60 novč. Gradsko zastupstvo na sjednici 13. veljače 1874. dozvoljava da se za biline za Tuškanac, Južnu promenadu (Strosmajerovo šetalište) i mali vrtić u Kipnoj (Dugoj) ulici kod Kamenitih vrata, koji i danas postoji, potroši svota od 80 for., a za Zrinjevac ništa. O bilju je imao voditi brigu tadanji gradski vrtljar Luks.

Međutim za grad Zagreb vrlo zaslužni mjernik Rupert Melkus nije se mogao smiriti sa zaključkom gradskog zastupstva da se sa Zrinjskim trgom ovako mačuhinski postupa, pa stoga podnaša na grad, poglavarstvo 8. ožujka 1874. ponovno izvješće u kojem moli da se za nasade Zrinjevca dozvoli svota od 349 for. 40 novč., a za ostale radnje i polijevanje 550 for. Zanimivo je što Melkus u svom izvješću navodi:

»Prije negoli je sa uređenjem Zrinjskog trga započeto bilo zamolio je bio podpisani (Melkus) ondašnje sl. gr. zastupstvo dali želi imati na Zrinjskom trgu obični taracani ili batudirani piac za trgovinu, ili dali se

imade urediti za javno šetalište dakle ima li se nasaditi. Uslijed toga odredjen biaše Zrinjevac za šetalište te biaše u smislu toga uredjen.«

Jer je gradsko zastupstvo uskratilo potrebna novčana sredstva pita Melkus dalje: »Kakove će biti toga posljedice? Drugo ne, nego da se travnik izsuši a piac neće naličiti niti zapuštenoj senokoši. U tome slučaju neće biti niti klupah od nužde, jer prestane svaki interes kod pučanstva za rečeni trg«.

Temeljem toga toli iskrenog izvješća, u kojem se je Melkus sa toliko srca zalagao za uređenje današnjeg najljepšeg zagrebačkog šetališta, zaključilo je gradsko zastupstvo na sjednici 11. ožujka 1874. da se odobri iznos od 349 for. i 40 novč. za nabavu bilja. (Grad. arhiv br. 4108-1874.).

Na 7. travnja 1874. prijavlja mjernik Melkus grad. poglavarstvu da neki zagrebački posjetnici puštaju svoje blago da po Zrinjevcu hoda i da s pase, što svakako pravi veliku štetu. Naročito se tuži na mesara Engelsfelda koji to vrlo često čini. Gradsko poglavarstvo ustupa Melkusovu prijavu gradskom satništvu (redarstvu), čija će biti dužnost zapriječiti hodanje blaga po Zrinjevcu a krivce će strogo kazniti. (Grad. arhiv br. 6343-1874.).

Iz izvješća mjernika Melkusa od 24. lipnja 1874. vidi se da su biline za ukrašenje Zrinjevca nabavljene za kod vrtljara B. Kaline i kod H. Ilića.

Na sjednici 7. travnja 1874. zaključeno je da se za Zrinjevac nabave klupe, pa je uslijed toga mjernik Melkus pozvan da sa grad. zastupnicima dr. Andrijevićem i Božurićem pođu na Zrinjevac da se ustanovi koliko je tamo klupa potrebno. Iz zapisnika od 30. svibnja 1874. vidi se da je navedeno povjerenstvo ustanovilo da se na Zrinjevcu nalaze samo 24 željezne klupe, što nije dovoljno za veliki posjet toga trga. Dnevno dolazi tamo i do 2000 ljudi. Od već postojećih 24 klupa nalazi se 12 koje su prije stajale na Južnoj promenadi kod Zdvercih, Povjerenstvo zaključuje da se za Zrinjevac nabavi još 26 klupa. Izim toga da se za Južnu promenadu nabavi drugih 12, dakle ukupno 38 klupa, koje bi bile od željeza i drva, a stajao bi komad 22 for. Nakon toga se je povjerenstvo uputilo u Tuškanac i ustanovilo da i tamo imade premalo klupa. Predlaže da se postavi novih 15 klupa iz hrastovog drva, komad po 12 for.

Gradsko zastupstvo na sjednici od 3. srpnja 1874. zaključi da se za Južnu promenadu nabavi 12, za Zrinjevac 6, a za Tuškanac 15 klupa. Ujedno je zaključeno da se razpiše jeftimba da koji privatnik na Zrinjevcu namjesti stolice koje bi općinstvu iznajmljivao po 2 novćića, (grad. arhiv br. 10.070-1874.). Gradsko zastupstv ona sjednici 23. srpnja 1874. dozvolilo je kavanaru Slavoljubu Markusu da može svakog utorka kada na Zrinjevcu glazba svira, pred kavanom prodavati sladoled i sodavodu.

Zaključkom sjednice Gradskog zastupstva od 3. srpnja 1874. odre-

đeno je da pohvalbu nasipavanja Zrinjskog trga, kao i ostale zemljoradnje koje je izvršio poduzetnik Franjo Ferković, obavi grad. mjernik Melkus te gradski zastupnici Siebenschein, Weiss i Jambrišak.

Kako je već spomenuto odloženo je plinsko rasvijetljenje Zrinjevca na god. 1875. Gradski građevni odbor na sjednici 22. siječnja 1875. zaključio je da se ponovno obrati na plinaru radi rasvijetljenja Zrinjskog trga. Poglavarstvo pozvalo je plinaru da podnese troškovnik i nacrt glede izvedenja rasvijete. Ujedno se plinara pita da li bi pristala da se trošak ove izvedbe otplaćuje u godišnjim obrocima na duže vremena. Plinara je na ovaj poziv odgovorila 12. ožujka 1875. te ujedno priložila nacrt kako će se kandelabri postaviti. Dalje navađa da će se od plinare kroz Kukovićevu (Ulicu Kr. Marije) morati položiti nove cijevi 4 cola široke, jer glavna plinska cijev u Nikolićevoj ulici nebi bila dovoljno jaka za osvijetljenje Zrinjevca. Tako bi se moglo provesti i rasvijetljenje Kukovićeve ulice.

Po predloženom nacrtu postavilo bi se na Zrinjevac 59 kandelabra, a u Kukovićevoj ulici 14. Trošak iznašao bi 12.204 for. 61 novč. Plinara je pripravna posao u proljeće 1875. započeti. Glede otplate troškova predložila je plinara da bi se troškovi amortizirali zajedno sa kamatima kroz dvije godine u povišenoj cijeni plina za javnu rasvijetu. Za to vrijeme stajalo bi 1000 kubičnih stopa 2 for. 40 novč., što nije skupo obzirom na cijene u drugim velikim gradovima. Plinara navađa da je u Beču 1874. bilo 10.000 javnih svijetiljaka, a 1000 kubičnih stopa stajalo je 3 for. 20 novč. Već kroz više godina nastoji se u Beču umanjiti cijena na 2 for. 80 novč., što nikako ne uspijeva.

U Zagrebu je god. 1874. u javne svrhe plin gorio 1,170.320 sati. Plin po satu stajao je 1.1 novč., prema čemu je 1874. javna plinska rasvjeta stajala 12.873 for. 52 novč. Novih 69 svetiljki, (Zrinjevac i Kukovićeva ulica), gorilo bi dnevno 5 sati, što na godinu iznaša 1355. for. 17. novč. Gradsko mjerništvo stavilo je predlog gradskom zastupstvu, da se otplatna ponuda plinare prihvati. Pravni odbor na sjednici 29. studena 1875. nije predlog plinare glede otplate troškova prihvatio, iz razloga jer da bi takova otplata bila štetna po gradsku općinu. (Grad. arhiv br. 4773-1875.).

Ugljen za tvoritbu plina nabavljao se je iz Šlezije. Plinarska rasvjeta Zrinjevca provedena je konačno zaključkom grad. zastupstva od 22. kolovoza 1877. u mjesecu studenom iste godine, sa troškom od 12.204 for. 61 novč. Ovi troškovi otplačeni su u godišnjim obrocima od 3.000 for. Prvo rasvijetljenje Zrinjevca bilo je 15. travnja 1878.

Nakon što je Zrinjski trg bio uređen počeli su se oko njega graditi kuće. Mi ćemo opisati kad asu se gradile najveće kuće Zrinjskog trga, koje još i danas stoje, osim što su nekoje nadograđene ili preuređene.

God. 1877. u mjesecu kolovozu dogotovljena je dvokatna kuća »Opće

zagrebačke štedionice i zalagaonice«. Kuća je dobila broj 1009, a danas imade broj 1. Gradnju je izveo graditelj Janko Jambrišak.

Preko puta »Zalagaonice i Štedionice« sada Praška broj 10, a nekada 427, sagradio je 1873. Adolf Betlheim trgovac vina na veliko dvokatnu kuću. Gradnju je izveo graditelj Janko Jambrišak. Prije te dvokatnice bila je na tom mjestu stara prizemna kuća. Vrt ove kuće sizao je u Bolničku ulicu, (sada Gajeva 9.) Sadašnji vlasnik kuće, Praška 10 je Dora Zierner udova iza pokojnog zagrebačkog zlatara Julija Ziernera, koji je dugo godina imao zlatariju u Ilici broj 21.

Godine 1887. u mjesecu srpnju je dovršena dvokatna kuća zagrebačke kitničarke Cecilije Schweiburg. Kuća je dobila broj 1008, (a danas imade broj 2). Gradnju je izveo graditelj Janko Jambrišak.

God. 1877. u mjesecu lipnju dogotovljena je dvokatna kuća Dr. conte Ivana Burattija. Gradilište ove kuće bilo je nekada Zachovo. U prizemlju bile su građene prostorije za kavanu i trgovinu, (tako pokazuje izvorni nacrt). Kuća je dobila broj 1015, a danas imade broj 3. Gradnju je izvelo poduzeće Grahor i Klein. Ukrasi na kućnoj fasadi izgrađeni su u kiparskoj radioni Luiga Pierottia, gdje je bio namješten osobito vješt kipar Weigl iz Graza, koji je iz viničkog kamena izradio ona četiri evanđelista na pročelju crkve Sv. Katarine. Sada je vlasnik kuće osiguravajuće društvo »Sava«.

Početkom god. 1877. imenovao je hrvatski ban Ivan Mažuranić, predstojnika pravosudnog odjela zemaljske vlade dra. Marijana Derenčina, predsjednika vladinog povjerenstva, koje je imalo izviditi što je potrebno za izgradnju nužnih zemaljskih zgrada. Bilo je zamišljeno da se na zemljištu uz žensku kaznionu na Zrinjevcu podigne palača za sve sudbene vlasti. Potreban trošak bio je osiguran u zemaljskom autonomnom proračunu za 1877. U sagrađenu palaču imalo se je smjestiti Državno odvjetništvo, Sudbeni stol i Kotarski sud. Vladino povjerenstvo sastalo se je 24. siječnja 1877. na konferenciju, gđe je ustanovljeno da i uze moraju biti uz sudbenu zgradu. Za smještenje uza morala bi se isprazniti tadanja ženska kazniona koja se je od 1855. nalazila u Petrinjskoj ulici br. 412, u nekadanjoj kući grofa Keglevića pod brojem 411, (sada 12, gđe je stan i pisarna sudbenog uzničara). Žensku kaznionu namjeravalo se premjestiti u uzište sudbenog stola u Županjskoj kući, (Opatička ulica). Ženskih kažnjenica bilo je najviše do 70, dok je u uzištu županjske zgrade bilo mjesta i za 200 kažnjenika. Nekoji članovi vladinog povjerenstva zagovarali su da se ženska kazniona smjesti u deficijentsku kuću u Novoj Vesi br. 29, (sada br. 57), koja kuća je bila vlasništvo Prvostolnog kaptola. Drugi su predlagali da se ženska kazniona smjesti dalje od grada. Protiv toga je bila većina članova. Ipak je pobjedilo mišljenje da se ženska kazniona gradi izvan grada.

Zemaljska vlada obratila se je 9. srpnja 1877. na Gradsko poglavarstvo sa molbom, da se odredi očevid u svrhu gradnje palače Sudbenog stola. Na 11. srpnja 1877. sastalo se je građevno povjerenstvo na gradilištu. U povjerenstvu su bili grad. vijećnik Gjuro Deželić, grad. mjernik Melkus, grad. fizik dr. Šverljuga i grad. kapetan Pluščec, grad. zastupnici Đuro Šviglin i Josip Siebenschein. Zemaljsku vladu zastupali su inžiniri Jacomini i Augustin, a prisustvovao je i susjed buduće palače Mudrovčić. Kod očevida je jedini prepor bio predviđeni ulazni risalit, koji se je morao postaviti na hodnik. Iz razloga što je arhitektonski sustav zgrade zahtjevao da se risalit sagradi, a prolazu neće smetati, to je na sjednici građevnog odbora 14. srpnja 1877. risalit dozvoljen. Iza toga je zemalj. vladi izdana građevna dozvola (Građ. arhiv br. 16.644-1877.).

Gradnjom sudbene palače odmah se započelo po osnovi Janka Grahora ml. Prije nekoliko godina sudbena palača je podignuta na treći sprat.

U vezi sa izgradnjom palače sudbenog stola opisat ćema ukratko, kako je došlo do gradnje ženske kaznione na Savskoj cesti. To činimo iz razloga, jer je i to jedna važnija zagrebačka javna zgrada.

Otpisom od 17. travnja 1878. g. broj 7550 iz 1877. obratila se Zemaljska vlada na Gradsko poglavarstvo iz razloga, što se dosadanja kazniona u Petrinjskoj ulici ima upotrijebiti za istražno uzište novosagrađenog sudbenog stola, molbom da gradska općina potrebno gradilište za novu žensku kaznionu, pokloni ili da ga proda uz jefnitu cijenu. Vlada želi onaj prostor na Savskoj cesti, koji leži između sisačke i žakanjske pruge naprotiv Heinzelove nove pilane. (Tamo negđe gdje se danas nalazi stara tramvajska remiza).

Na sjednici 27. svibnja 1878. zaključilo je Gradsko zastupstvo, da je pripravno dati traženo gradilište u površini od 2000 čet. hvati. za 4000 for. Međutim taj zaključak nije bio pravovaljan, jer na sjednici nije bilo prisutno dvije trećine gradskih zastupnika, pošto je pretstojao izbor jedne trećine grad. zastupstva. (Grad. arhiv br. 10211-1878.). Zemaljska vlada nije htjela da čeka nadopunjenje gradskog zastupstva, pa stoga otpisom od 4. lipnja 1878. broj 4190 javlja da je nabavila gradilište od reda Milosrdnih sestara Sv. Vinka. Iz vladinog riješenja od 15. rujna 1878. vidimo da je vlada doista od Milosrdnih sestara kupila gradilište na Savskoj cesti za 2158 for. Tadanja nastojnica toga reda Ivana Kroessbacher i superior Fidelius Hoeperger pozvani su da doznačenu kupovninu podignu.

Nakon kupa gradilišta vlada otpisom od 25. svibnja 1878. moli građevnu dozvolu, jer želi da kazniona bude do konca rujna 1878. gotova. Na 3. lipnja 1878. izađe građevno povjerenstvo na lice mjesta radi podjeljenja građevne dozvole. U povjerenstvu su bili prisutni: Grad. vijećnik Adolf Hudovski, gradski mjernik Rupert Melkus, od redarstva drugi pod-

kapetan Franjo Teodorović, gradski fizik dr. Šime Švrljuga, te grad. zastupnici: Ivan Metelka i Đuro Šviglin.

Na očevidu stavlja dr. Švrljuga gradilištu prigovor, da je suviše izvrženo poplavi potoka Kunišćaka i Save, pa će uslijed toga kazniona biti vlažna i nezdrava. Mjernik Melkus dokazuje da Sava prigodom poplave i do 80 cm. gradilište poplavi. Ako bi se pritok vode zapriječio nad zemljom, voda prodire pod zemljom. Izim toga je velika prašina sa ceste i dim od željeznice. Gradski zastupnik Metelka nije toga mišljenja, jer on često onuda šeće, pa ni prigodom poplave nije na gradilištu vodu opazio. Šviglin primjećuje, da nije mjerodavan da u zdravstvenom ili tehničkom pitanju kakovo očitovanje dade.

Prisutan superior Hoepperger tvrdio je, da na gradilištu nije nikada poplavu opazio.

Tom zgodom istaknute su do tada najveće poplave Save. Na 12. listopada god. 1852. bila je voda visoka nad normalom 12 stopa i 6 palaca (3.9 metara). God. 1870. na 21. i 22. studena 11 stopa 3 palca. God. 1872. na 6. prosinca 10 stopa 3 palca. Gradilište je niže za 1.28 metara od dotadanjeg najvišeg vodostaja. (Grad. arhiv broj 179 — grad. — 1878.).

Zemaljska vlada nije uvažila prigovore gradskog povjerenstva jer kad bi poplava bila tako strašna, nebi ni jedna kuća u onom kraju, a pogotovo one blizu Save mogle opstati, a niti bi se u buduće mogle tamo kuće graditi.

Kazniona dovršena je početkom studena 1878. u toliko da se je mogla nastaniti. Međutim u istom mjesecu bila je jaka poplava Save, pa je voda ipak provalila u podrumske prostorije. Uslijed toga je podrumsko tlo povišeno.

Kažnjenice bile su smještene privremeno u Županjskoj kaznioni na Gonjem Gradu, koje prostorije su bile jako nezdrave, pa se je preselenje požurivalo. Konačno je na 18. prosinca 1878. obavljen očevid za dozvolu uselenja, na kojem su očevidu uz gradsko povjerenstvo prisustvovali od strane vlade: perovođa Stjepan Kranjčić, liječnik Dr. Schwartz i građevni nadsavjetnik Juraj Augustin (Grad. arhiv br. 20.993-1878.).

Ženskom kaznionim upravljale su dozvolom biskupa Haulika, od njena početku god. 1855. Milosrdne sestre sv. Vinka. U popisu pućanstva 1857. zabilježeno je, da je nastojnica kaznione u Petrinjskoj ulici broj 412, bila sestra Weneranda Pazesch.

Međutim vratimo se opisivanju izgradnja Zrinjskog trga.

Kraj palače Sudbenoga stola sagrađena je god. 1996. zgrada Kotarskog suda, koja imade glavno pročelje sa Sudničke ulice broj 2. Kuća je građena na mjestu nekadanje jednokatnice trgovca Mudrovčića Ivana, u kojoj se je sa strane Zrinjevca nalazila u ono doba dobro poznata gostionica »K vuku«

Palača današnjeg ogružnog suda prije god. 1880. (Fotografiju ustupio nam je prof. Szabo.)

koju je pred rušenjem vodio Savo Škrbina. Prije toga imao je na tom mjestu točionu žestokih pića Singer. Kuću je gradilo poduzeće Hönigsberg i Deutsch. Na slici vidimo palaču Sudbenog stola. Na krovištu postavljeni su ukrasi koji su prigodom optrema 1880. popadali. Kraj zgrade sudb. stola na lijevo stoji Mudrovčićeva kuća, na kojoj se vide vrata gostionice.

Na praznom zemljištu kraj Sudbenog stola pod br. 6. izgradio je 1902. dvokatnicu dr. Antolković. Gradnju je izveo arh. Janko Holjac kasniji gradski načelnik, danas profesor na tehničkom fakultetu.

Na dvorištu bivše Petrinjske vojarne, te na mjestu porušene zgrade gđe je prije toga bila glavna redarstvena uredovnica sa uzama, izgradila je god. 1904. Hrv. Slav. hipotekarna banka krasnu palaču koje sa Zrinjskoga trga nosi broj 7. Gradnju je izvelo građevno poduzeće Hönigsberg i Deutsch. Već god. 1894. otkazala je zemaljska vlada gradskom redarstvu prostorije, (jer je ta kuća bila vladino vlasništvo), iz razloga jer da će se već iste godine na tom mjestu započeti sa gradnjom velike palače. Međutim tada se je od te gradnje odustalo.

Kuća br. 10 sagradili su god. 1888. grof Miroslav i Elvira Kulmer. Gradnju je izvelo poduzeće Šafranek i Wiesner.

God. 1875. raspravljalo je gradsko zastupstvo gđe da se gradi Jugoslavenska akademija za koju gradnju je biskup Strosmajer poklonio 40.000 for. i svoju skupocjenu zbirku slika. Na sjednici gradskog zastupstva 9. travnja 1975. zaključeno je da se Galerija slika gradi na praznom platou Južnog (Strosmajerovog) šetališta i to tamo gdje je danas šetalište Grič. Međutim pojavila se je u gradskom zastupstvu struja pod vodstvom dra. Andrijevića da se galerija ne gradi na Griču, već negđe u doljnjem gradu. Na sjednici gradskog zastupstva 7. siječnja 1876. bude napuštena ideja da se galerija gradi na Griču, pa je zaključeno da se za tu gradnju nađe drugo podesno gradilište.

3. travnja 1876. bila je tajna konferencija gradskog zastupstva radi gradilišta galerije. Konferencija je protekla burno. Konačno su na sjednici gradskog zastupstva 10. travnja 1876. u pogledu gradilišta stavljena dva predloga. Prvi za plato na Griču, a udrugi za Zrinjevac, i to na samom trgu. Neki su predlagali da se Galerija gradi na istočnoj strani Strosmajerovog šetališta i to na praznom zemljištu sadanjeg armijskog zapovjedništva gdje su konjske staje. Ovaj predlog nije u opće uzet u ozbiljnu raspravu. Zastupnik Crnadak zalagao se je za Grič, dr. Andrijević i načelnik Vončina za Zrinjevac. Kod glasanja dobio je većinu od 26 glasa, (od ukupnih 30), predlog da se Akademija gradi na južnom dijelu Zrinjskog trga.

Ovaj zaključak bude Akademiji saopćen dopisom od 11. travnja 1876. br. 7391. Na poklonjenom zemljištu zahvalila se je Akademija pismom od 21. travnja 1876. br. 447, koje su potpisali dr. Rački kao predsjednik i dr. Šulek kao tajnik. U tom pismu ističe se da bi pokrovitelju biskupu Strosmajeru a i Akademiji daleko povoljnije bilo, a po glavni grad ljepše, da je zastupstvo ostalo kod gradilišta na Strossmajerovom šetalištu, (Griču).

Gradilište predano je Akademiji 9. lipnja 1876. zapisnički, kod česa su sudjelovali: Od Akademije predsjednik dr. Rački, te akademici: Ljudevit Vukotinović i dr. Petar Matković. Od Gradske općine: gradski zastupnici: Janko Jambrišak i S. Weiss. Od poglavarstva: vijećnik Adolf Hudovski i mjernik Rupert Melkus. Tom zgodom je naglašeno da će se točna izmjera gradilišta od 400 čet. hv. obaviti onda, kada bude gotova građevna osnova palače.

Na sjednici Građevnog odbora 12. prosinca 1876. raspravljalo se pitanje kako da se palača Akademije smjesti. Građevni ured predložio je, da se na južnom dijelu Zrinjevca otvore dvije ceste, a palača da se postavi u sredini između tih cesta. Nadalje je predložio, da se odustane od zaključka kojim bi se za palaču Akademije upotrijebio dio samog Zrinjskog trga, što i odbor Akademije preporuča. Uslijed toga neka se palača smjesti u sredinu zemljišta privatnika koja leže na južnom dijelu Zrinjevca. U tu svrhu će se otkupiti potrebne površine. U koliko nebi sa vlasnicima tih

površina uspio kupovni sporazum, to se neka provede izvlazba. (Grad. arhiv br. 25.127-1876.). Predlog građevnog odbora usvojen je na sjednici gradskog zastupstva 22. svibnja 1877. kad je zaključeno da se gradilište Akademije nadopuni, a isto tako da se i južni dio Zrinjskog trga proširi. U tu svrhu dozvoljena je svota od 40.000 for. Zemljište je nabavljeno od Helene udove Ilić, Karoline i Emanuela Pristera, Ivana i Gjure Murgića i nasljednika Franje Čavraka.[3])

Nacrte za palaču Akademije izradio je arhitekt Fridrick Schmid iz Beča, koji je i gradnju rukovodio. Graditeljske radnje preuzeli su graditelji: Klein i Grahor, Janko Jambrišak i Ivan Plochberger. Trošak gradnje iznašao je ukupno 240.000 for. U drugom katu palače smještena je Galerija slika, koju je 9. studenoga 1884. sam biskup Strosmajer svečano otvorio.

Prigodom katastrofalnog potresa god. 1880. palača Akademije nije jako stradala. Bilo je nešto pukotina izvana nad balkonom, te na zidu između I. i II. kata. Troškovi popravka stajali su 14.000 for.

God. 1883. sagradio je Ljudevit bar. Vranycani Dobrilović dvokatnu palaču, koja se prostire danas na Strosmajerovom trgu i u Ulici Kraljice Marije, (»Seljački dom«). Nacrte za tu palaču izradio je arhitekt Oto pl. Hoffer iz Beča, a gradnju je izveo graditelj i inžinir Ferdo Kondrat.

Palača je izgrađena na površini od 2880 čet. metara. Krasna željezna vrata koja zatvaraju ulaz u stubište, remek djelo bravarske umjetnosti, izradio je domaći obrtnik Antun Mesić. Klesarske radnje izveli su Tonies iz

[3]) Očitovanjem od 27. studena 1876. nudi Helena udata Ilić za sebe i svog sina Gjuru Ilića, zemljište za Galeriju slika, u površini od 499 čet. hv. za 10.000 for. Ovo zemljište kupljeno je ugovorom od 1. kolovoza 1877. (Grad. arhiv br. 14.430-1877.).

Kupoprodajnim ugovorom id 27. rujna 1877. kupila je gradska općina od Emanuela i Karoneline Prister zemljište za Galeriju slika i za proširenje Zrinjskog trga za 8000 for. (Grad. arhiv br. 14.401-1877.).

Očitovanjem od 12. travnja 1877. nudi Ivan Murgić c. k. pukovnik u miru u svoje ime kao i u ime brata Jure Murgića, zemljište sa kućom br. 441, za 16.630 for., ali uz uvjet da mu se zemljište u Voćnoj (Katančićevoj) ulici, ostavi u posjedu gdje će graditi dvokatnu kuću. Za regulaciju Voćne ulice daje zemljište badava.

U očitovanju ističe Murgić »da svoj posjed želi prodati jedino u svrhu gradnje palače Galerije slika, inače ga za nikakav novac prodao nebi. Hoće da sebi gradi vlastiti krov, jer je nakanio — ako Bog da — ovđe u svojoj domovini živjeti i umrijeti.« Murgić je kao pukovnik pukovnije bana Šokčevića god. 1865. stavljen u mir. Ovaj posjed kupili su braća Murgići 29. travnja 1868. za 4300 for. Na sjednici gradskog zastupstva 22. svibnja 1877. Murgićeva ponuda je prihvaćena. — (Gradski arhiv broj 9240-1877.).

Kupoprodajnim ugovorom od 30. srpnja 1877. kupila je Gradska općina od nasljednika pokojnog Franje Čavraka i to: Hermine udate Novak, Ide udate Prodnig, Rikarda, Ladislava, Aleksandra i Levina Čavraka po Gjuri Cernadku, gradilište za 9000 for. Ovo gradilište dijelom je upotrijebljeno za palaču Akademije, a dijelom za proširenje Zrinjskog trga. (Gradski arhiv br. 18.680-1877.).

Ljubljane, te Luigi Pierotti i Adolf Baumgarten iz Zagreba. Stolarske radnje naročito krasno drveno obloženje soba izveli su Braća Lapp iz Graza, Ivan Budicki i Josip Rajmund iz Zagreba, te Braća Schlipp iz Beča. Bravarske radnje izveli su Braća Lapp iz Beča, Gjuro Hamel, Josip Zebolc, Marko Medarić i Mesić iz Zagreba. Peči su postavljene iz wienerberžke i meissenske tvornice, a nekoje je postavila domaća Kornitzerova tvornica. Gradnja je stajala 140.000 for., što je za ono doba bila velika svota za jednu građevinu. (»Vijesti društva inžinira i arhitekta« 1885.).

Mi stariji sjećamo se kada je ta palača imala ukusno uređen vrt, koji je bio dosta velik, jer nutarnjih zgrada tada nije bilo. Tu je postavljena krasna kiparska skupina, koju je po vlastitoj osnovi izradila kiparska radiona ReinholdiWökel iz Beča. Ispod skupine nalazio se bazen kojem su tada plivale takozvane »zlatne ribice«. Taj vrt bio je u ono doba pristupačan općinstvu da ga razgleda. Doduše i danas se u toj palači nalazi vrt, ali dosta zapušten.

Vraniczanyjeva palača imade ulazni portal izgrađen na uličnom pločniku, te se kroz njega prolazi. U tom prolazu dao je Vranycani god. 1884. izraditi lijepu plinsku svjetiljku, koja tamo visi. O toj svjetiljci bilo je raspravljeno na sjednici gradskog zastupstva 29. svibnja 1884.

God. 1885. sagradio je dr. Bogdan Medaković odvjetnik i dugogodišnji pretsjednik Hrvatskog sabora, dvokatnu kuću koja danas imade broj 15. Ova kuća izgrađena je na zemljištu koje je bilo vlasništvom poznatih zagrepčana Nikole i Gjure Gavela. Kuću je izveo graditelj Janko Jambrišak.

God. 1875. sagradio je na vlastitom zemljištu koje je nosilo broj 431 i 432 (danas 17) trokatnicu barun Ljudevit Ožegović. Kuća se prostire na uglu Zrinjevca i Berislavićeve ulice. Gradnju je izveo graditelj Ivan Plochberger. U toj kući je nakon izgradnje otvorena kavana »Zagreb«. Kućevlasnik bar. Lj. Ožegović zamolio je 1875. da se prostor pred njegom kućom razsvjetli pa je plinsko rasvjetljenje i dozvoljeno na sjednici grad. zastupstva od 16. lipnja 1875. Isto tako dozvoljeno je da kavana »Zagreb« može pred kavanom smjestiti stolove i stolice uz najamninu jedne forinte za svaki kvadratni hvat javnog prostora. Tom zgodom zaključeno je da kavanari u kućama u Hatzovoj, Pristerovoj i Prve hrvatske štedionice na Jelačićevom trgu imadu za kavanski predprostor platiti godišnje 2 for., a u ostalim ulicama 1 for., za svaki četvorni metar. (Gradski arhiv 10737-1875.).

God. 1867. sagradio je Jakov Hochnjec jednokatnu kuću broj 430, (sada ugao Zrinjevca i Berislavićeve ulice br. 2.). Gradnju je izveo graditelj Bašić. God. 1872, nadogradio je Hochnjec na tu kuću II kat'. Kasnije je ova kuća postala vlasništvo liječnika dra Stjepana Mađarevića. Prigodom potresa god. 1880. kuća jako je oštećena, pa je dr. Mađarević dao drugi kat srušiti i na novo ga podignuti.

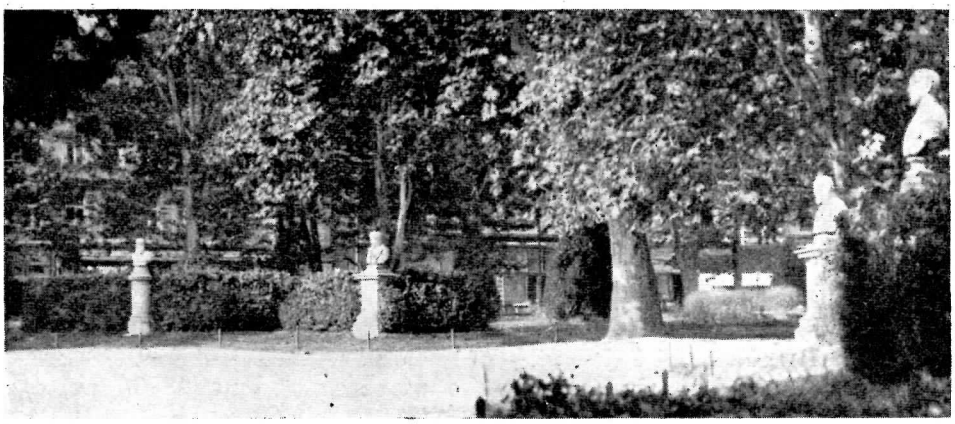

Dio Zrinjskog trga gđe stoje opisana poprsja. (Trg se u cjelosti neda fotografirati, jer smetaju platane i grmlje.)

God. 1879. sagradio je Dragan bar. Vranycani dvokatnu palaču po osnovi graditelja Rettera i Ferdinanda Konrada. Palača sagrađena je na zemljištu, gđe je prije stajala prizemna kuća Sofije Hatz pod brojem 429, (sada br. 19). U toj kući bila je nekada oružnička vojarna, a od mjeseca listopada 1875. nalazila se je tu ženska preparandija sa vježbaonicom. Na 31. travnja 1878. iselile su se te škole u kuću Adolfa Betlheima u Kukovićevu ulicu 446, (sada Ulica Kraljice Marije br. 5). Iz spisa br. 8818-1877. vidi se, da je suvlasnik stare kuće Vilim Hatz nudio zemaljskoj vladi tu kuću na prodaju u svrhu da se tamo gradi ženska škola. Vlada je tu ponudu otklonila.

God. 1859. sagradio je pekarski obrtnik Alojz Halm jednokatnu kuću pod brojem 428, (sada 20). Iz »Comisions Protokola« od 15. travnja 1859. broj 60, vidimo da je nacrt za tu kuću načinio Janko Grahor, a gradnju izveo Mihajlo Strochmajer. Halm je imao veliko gradilište sve do Bolničke (Gajeve) ulice. Vlasnikom ove kuće postao je kasnije bar. Moscon, a danas je ljekarnik Hinko Brodjovin. U toj kući nalazi se ljekarna »K Zrinjskom«.

Da Zrinjevac dobije doista velegradski izgled, brinuli su se naši stari Zagrepčani da ga ukrase spomenicima hrvatskih zaslužnih muževa.

God.1877. obraća se »Matica Hrvatska« na Gradsko poglavarstvo pismom br. 164, u kojem navađa da će god. 1878. biti tri stotine godina, što je umro slavni slikar najveći miniaturista svih vremena, J u l i j o K l o v i j o,[4]) rodom Hrvat iz kršnih Križana. Tom zgodom proslavit će Klovija i

[4]) Klovijevu glasovitu minijaturnu sliku poznatu pod imenom »G a n i m e d«, kupio je god. 1878. Ivan Kukuljević u Beču sretnim slučajem uz malenu cijenu od 100 for. Ta

po drugim gradovima, naročito u Pragu, gđe društvo »Umelecka beseda« već čini priprave. Nadalje će izaći svečani spis koji bi sadržavao Klovijev životopis i otiske njegovih najslavnijih slikarskih djela. Pozivlje Gradsko životopis i otiske njegovih najslavnijih slikarskih djela. Pozivlje Gradsko poglavarstvo da na Zrinjevcu kojeg će doskora okružiti krasne palače postavi mramorno Klovijevo poprsje. Matica ističe da su na najglasovitijoj rimskoj promenadi »Monte Pincio« postavljena poprsja slavnih Talijana. Dalje u dopisu kaže: »Koliko ovakovi portreti podižu svijest naroda, koliko dižu ponos i kriepe snagu duševnu, nemože si nitko misliti. Takovim Pantheonom za Hrvate mogao bi postati Zrinjski trg.« Matica već tada predlaže da se podignu poprsja: Meduliću, Gunduliću, Preradoviću, Jurišiću, Frankopanu i Boškoviću. Svakako da se na godinu (1878.) postave poprsja Gunduliću i Preradoviću. (Na žalost Gundulićevog poprsja još uvijek nema. Op. ured.). Konačno preporuča Matica, da se izvedba Klovijevog poprsja povjeri domaćem umjetniku Ivanu Rendiću. Pismom od 17. srpnja 1877. stavlja Rendić Matici ponudu za izradbu Klovijevog spomenika iz kararskog mramora, a podnožje bilo bi iz istarskog kamena. Trošak poprsja iznašao bi 500 for., a za podnožje 200 for. Rendić je ponudi priložio nacrt mjesta na Zrinjevcu gđe bi poprsje stajalo. Gradsko zastupstvo na sjednici 11. kolovoza 1877. zaključi da se Klovijevo poprsje naruči, pa je o tom Rendić obavješten. Glede mjesta gđe bi se poprsje postavilo, zaključeno je da se saslušaju poznati vještaci. (Grad. arhiv br. 16.807-1877.).

Na 29. listopada 1877. sastalo se je povjerenstvo pod predsjedanjem načelnka dra. Andrijevića, da stvori odluku gđe će se postaviti naručeno poprsje Julija Klovija i ostalih hrvatskih velikana. Ostali članovi povjerenstva su bili: Građevni savjetnik Franjo Schmidt, koji se je u Zagrebu nalazio da razgleda gradnju Galerije slika, gradski zastupnici: Dr. Aleksa Vancaš, Janko Jambrišak, Samojlo Weiss, Ivan Metelka i Ignjat Egersdorfer, gradski mjernik Melkus, zagrebački kanonici Pavao Gugler, Franjo Gašparić, dr. Franjo Rački i Adolfo Veber, te umirovljeni veliki župan Ljudevit Vukotinović. Zapisnik je vodio gradski senator Gjuro Deželić.

Povjerenstvo razgledalo je Rendićeve nacrte, pa je usvojilo njegov predlog, da se Klovijevo poprsje postavi na uglu kojega polja, ali ne na kraju, već u polumjesecu koji se na trgu ima urezati i niskim drvećem zasaditi. Pred drveće ima se postaviti kip. Kanonik Gašparić predlaže da se kipovi naših velikana postave u zatvorenom perivoju pred Aka-

slika prikazuje prizor iz mitologije kako Jupiterov orao otimlje mladca Ganimeda. Ova minijatura je navodno slikana za vojvodu toskanskog. Nalazi se ubilježena u starom inventaru fiorentinskih umjetnina. Kukuljević je imao više Klovijevih bakroreza. »Vienac« br. 22—1878. nada se da će te rijetke umjetnine jednom rijesiti našu Galeriju slika. Međutim se ta nada do danas nije ispunila. Sudbina tih umjetnina nije poznata.

demijsku palaču zato, da bi noću bili sigurni od oštećivanja. Građevni savjetnik Schmidt predlaže da se samo najzaslužnijim Hrvatima podignu spomenici. Zato neka Gradsko zastupstvo zaključi da se u zatvorenom prostoru pred Akademijom postave kipovi samo onih Hrvata, koji su se napose istakli u umjetnosti i znanosti. Poprsja inače slavnih junaka i državnika neka se postave uz šetalačke puteve Zrinjskog trga, ali tako da ne budu općinstvu pristupni, već se imadu zaštititi niskim grmljem. (Grad. arhiv br. 28.156-1877.).

Pismom od 25. veljače 1878. javlja Rendić gradskom poglavarstvu da je Klovjevo poprsje dovršio pa ujedno predlaže da ono ostane u njegovoj radioni tako dugo dok se ne odredi smještenje na Zrinjevcu.Prilaže konačni račun na 626 for., koliko je poprsje stajalo. Iz tog računa se vidi da je model Klovijevog kipa izrađen u Zagrebu i odaslan u Firencu, gđe je u mramoru grubo izklesan i tada u Zagrebu konačno dovršen. (Gradski arhiv br. 17.242-1878.).

»Matica Hrvatska« obraća se na Gradsko poglavarstvo pismom od 27. VII. 1878. u kojem kaže da je poprsje Julija Klovija gotovo, pa će se u mjesecu listopadu 1878. na svoje mjesto postaviti. Tom zgodom biti će priređena mala svečanost, kod koje će sudjelovati školska mladež i ostali svijet. Predlaže da se tom zgodom ujedno proslavi podignuće poprsja slikara Andrije Medulića, koji se je rodio 1522. u Šibeniku, a umro 1582. u Mlecima. Istom zgodom Matica moli da se tečajem god. 1879. postavilo poprsje još kojeg od naših umjetnika Hrvata iz ovih krajeva, naročito koji ima zasluga za Grad Zagreb. »Obzor« od 9. travnja 1879. preporučuje da se podigne spomenik kojeg hrvatskog kralja ili pjesnika kao Gundulića i Vraza. Zalaže se i za spomenik dru. Ljudevitu Gaju. Kako se u gradskom proračunu u tu svrhu godišnje osigurava svota od 1000 for., to bi se takovi spomenici tečajem vremena redom podići mogli. Prilaže pismo Ivana Rendića od 16. srpnja 1879. u kojem ovaj javlja da je poprsje Klovijevo dogotovio. Ujedno poručuje da je izradio sadreni model Schiavona Medulića. U tom pismu tuži se Rendić da je za Klovijevo poprsje naručio podnožni kamen iz Nabrezine za 150 for., ali ga nije mogao upotrijebiti, pa je drugi kamen kupio za 200 for. Uslijed toga moli da mu se ta šteta donekle nadoknadi tako da mu se za Medulićevo poprsje umjesto određenih 700 for., plati 1000 for. (Gradski arhiv br. 19213-1878.). Kod toga spisa nalazi se fotografija Medulićevog modela iz sadre. Fotografiju izradio je M. Lotze u Veroni. Isto tako priložen je nacrt Zrinjskog trga izrađen po mjerniku Melkusu, u kojem je označeno kamo će se poprsja namjestiti.

Na Rendićevu ponudu odgovorilo je Gradsko poglavarstvo da je gradsko zastupstvo na sjednici 10. rujna 1878. dozvolilo izradbu Meduliće-

vog poprsja uz cijenu od 1000 for. Gradskom građevnom uredu dan je nalog da na Zrinjskom trgu ispred Akademičke zgrade izreže polukrug tako velik kao onaj na sredini trga i da se tamo postave poprsja Klovija i Medulića.

Na 8. travnja 1879. obavljena je kratka svečanost povodom postavljanja Medulićevog, a drugi dan na 9. travnja Klovijeva poprsja. (Gradski arhiv br. 9751-1879.).

»Vijenac« br. 19 iz 1875. priopćuje da Rendić u Firenci izrađuje veliko poprsje slikara Andrije Medulića po portraitu što je u fiorentinskoj galeriji »Degli Uffizi«. Kip je naručio biskup Strossmajer.

U pogledu proslave 300 godišnjice smrti Julija Klovija još ćemo navesti da je zagrebačko sveučilišno društvo »Hrvatski Dom« na 4. veljače 1878. u dvorani restauracije »Cara austrijskog« priredilo proslavu, kod koje su uz mnogobrojno građanstvo bili prisutni: sveučilišni rektor dr. Vojnović, gradski načelnik dr. Andrijević i Ivan pl. Kukuljević.

Na 5. veljače 1878. priredilo je proslavu »Akademsko društvo hrvatskih tehničara« u Beču u gotičkoj dvorani tehnike »Albrecht Dürer-Saal«. Društveni član Hohnjec držao je predavanje o Kloviju. Na koncertu izvađale su se glasbene točke od Lisinskija, Eisenhutha i Zajca. Zabavu su počastili Mihovil Plavlinović i Dinko Vitezić.

Na sjednici Gradskog zastupstva od 5. prosinca 1883., prigodom proračunske rasprave za god. 1884. zaključeno je da se na Zrinjevcu postavi poprsje hrvatskoga junaka Krste Frankopana. Izradba poprsja povjerena je kiparu Ivanu Rendiću. Poprsje je postavljeno god. 1884. Na istoj sjednici zaključeno je, da se na šetalištu Griču postavi bunar izrađen po Ivanu Rendiću (taj još i danas stoji). Zatim je zaključeno da se spomenik sv. Jurja iz Maksimira prenese na Akademički trg. (Grad. Arhiv br. 5707, god. 1884.)

God. 1886. izradio je kipar Rendić poprsje vojskovođe Nikole Jurišića, koji se proslavio punačkom obranom grada Kisega god. 1532. Poprsje je stajalo 700 for., a postavljeno je god. 1886. Podnožje na kojem stoji poprsje kupljeno je od Bazolija za 200 for. (Sjednica gradskog zastupstva od 25. veljače 1885.) Prigodom izradbe Jurišićevog poprsja dogodila se je Rendiću neprilika. Na glavi pod okom pojavilo se je u mramoru crna mrlja, pa je već kod skoro izrađenog poprsja morao uzeti drugi kamen i nanovo ga izrađivao.

Na 5. studenog 1885. upitalo je Gradsko poglavarstvo Jugoslavensku akademiju, kojima bi se muževima u hrvatskoj historiji znamenitim, mogla postaviti poprsja na Zrinjskom trgu. Akademija je poslala popis onih za hrvatski narod zaslužnih muževa kojima bi se imala postaviti poprsja na Zrinjevcu. Među ostalima nalazi se ime slavnog filozofa i matematičara

Dubrovčanina Rugiera Boškovića, čija 100-godišnjica smrti se navršila 1886. Tom zgodom priredila je Jugoslavenska akademija proslavu, pa je Gradsku općinu na proslavu pozvala. Akademija je ujedno izrazila želju, da se kod kipara Rendića naruči Boškovićevo poprsje i namjesti na Zrinjskom trgu. O tom pozivu raspravljalo se na sjednici Gradskog zastupstva 11. veljače 1887., gdje je zaključeno da će gradski zastupnici sudjelovati javnim akademijskim sjednicama, koje će se prigodom Boškovićeve proslave držati. Nadalje je zaključeno, da se kod Ivana Rendića, (koji je tada boravio u Trstu), naruči poprsje koje će se smjestiti na Zrinjevcu. Rendić je bio pozvan da naznači uvjete i cijenu uz koju bi izradio Boškovićevo poprsje.

Pismom od 22. ožujka 1886. odgovara Rendić, da radi silnog zaposlenja ne može pruzeti izradbu poprsja. Pozvan je ponovno da ipak izradbu preuzme. Na taj poziv nije Rendić uopće odgovorio, pa je nakon dvije godine ponovno upitan za izradbu Boškovićeva poprsja. Ujedno su tom zgodom zametnuti pregovori o izradbi spomenika Andriji Kačiću Miošiću. (Grad. arhiv br. 12056—1889.) Rendić je odgovorio pismom od 25. studenoga 1889. da mu se ne isplati izrađivati samo Boškovićevo poprsje uz nisku cijenu, već da se naruči još jedno, ali svakako do konca godine 1889. Iz razloga što se je mijenjala polovica gradskog zastupstva, a radilo se i na otkriću Kačićevog spomenika opet je odgođena izradba Boškovićevog poprsja.

Na sjednici gradskog zastupstva od 3. svibnja 1886. prozvana je novo otvorena ulica od Zrinjevca do Petrinjske ulice »Boškovićevom ulicom«.

God. 1910. bude opet potaknuto pitanje Boškovićevog poprsja i to sa strane Jugoslavenske akademije i Braće Hrvatskog Zmaja. Na sjednici gradskog zastupstva 5. prosinca 1910. zaključeno je, da se kod kojeg mlađeg umjetnika naruči Boškovićevo poprsje i da bude gotovo do 1. svibnja 1911., jer se 18. svibnja navršuje 200-godišnjica njegovog rođenja.

Na sjednici 7. prosinca 1910. sastavljena je zapisnička pogodba sa kiparom Tomom Rosandićem u svrhu izradbe Boškovićevog poprsja uz nagradu od 5000 kruna. Jugoslavenska akademija izrazila je želju, da se Boškovićev spomenik postavi pred vanjsko stubište sveučilišne zgrade, a ne na Zrinjevac. Gradsko poglavarstvo odgovara, da ne bi bilo zgodno da se poprsje postavi pred Sveučilište iz razloga: »Što će Sveučilište jamačno u doglednom vremenu doći do novoga dostojnoga doma znanosti«. (Na žalost se ta tako opravdana želja izražena prije dvadesetsest godina do danas nije ispunila. Pitanje je, hoće li se u današnjim prilikama u »dogledno vrijeme« ispuniti . . . !?)

Boškovićevo poprsje postavljeno je 14. lipnja 1911., kojom zgodom je održana svečana sjednica Akademije. Pismom od 16. srpnja 1911. zahvaljuje se Akademija Gradskom poglavarstvu u ime hrvatske nauke, što

se je ono odazvalo narodnom pozivu i postavilo Boškovićevo poprsje. Ova zahvalnica pročitana je na sjednici Gradskog zastupstva 4. rujna 1911. (Grad. arhiv br. 10274—1911.)

Na sjednici 2. kolovoza 1909. zaključeno je, da se Ivanu pl. Kukuljeviću hrvatskom književnika i historičaru, te Ivanu Mažuraniću hrvatskom banu i pjesniku, podignu na Zrinjskom trgu poprsja. Izradba poprsja povjerena je domaćem umjetniku Rudolfu Valdecu. Troškovi za oba spomenika pokrili su se iz svote, koju je položila osiguravajuća zadruga »Croatia« za izgorjeli paviljon na Sajmištu[5], te doprinosa danih u javne svrhe za god. 1906. i 1908. Taj novac iznašao je 14.000 kruna. Oba poprsja su dogotovljena i na Zrinjevcu postavljena koncem god. 1911. Na sjednici Gradskog zastupstva 10. siječnja 1912. pročitane su zahvalnice obitelji

[5] U mjesecu lipnju 1903. bili su u Zagrebu burni dani, koje su izazvali mađarski napisi na prometnoj upravi Državnih željeznica. Stvorena je zavjera protiv eksponenta mađarske vlade bana grofa Khuen-Hedervarija. Bude dogovoreno da 5. lipnja oko 10 sati na znak katedralskog velikog zvona navali hrpa odlučnih ljudi na Markov trg i da tamo u banskim dvorima napadnu Khuena. Kod tog podhvata nastalo je pitanje, kako da se dođe do velikog zvona i kako da se policija i ostala sila negdje drugdje zaposli. Zato su vođe navalnog pokreta zaključili da se zapali velika drvena baraka na prijašnjem Sajmištu. Ova baraka služila je na Gospodarskoj izložbi 1891. kao gospodarski paviljon, pa je nakon završetka izložbe prenešena na Sajmište, gdje su u njoj krčmari na sajamske dane točili piće. Isto takav paviljon sa izložbe bio je postavljen u Maksimiru kao gostionica, pa je radi trošnosti 1903. porušen.

Na 5. lipnja 1903. oko pol deset sati na večer počne baraka na Sajmištu goriti. Zvono sa katedrale udaralo je na stranu, a na to se je veća masa radnika i ostale mlađarije, ponajviše iz Nove Vesi, počela sakupljati na križanju Mlinarske ceste i Nove Vesi. Sudjelovali su većinom radnici tvornice koža. Međutim je policija o tom planu navale na Khuena bila pravodobno obaviještena, pa je sa ulanima rastjerala demonstrante već na kraju Nove Vesi, a sa pješadijom i oružnicima zatvorila sve prolaze na Markov trg, i tako je grof Khuen ostao pošteđen.

Istovremeno je baraka na Sajmištu veselo gorila, a kako i neće suhe jelove daske. Iz zapisničke prijave redarstvenog stražara Franje Martinjaka (Gradski arhiv br. 28570-1903.), vidi se da su k vatri stigli načelnik Mošinski, redarstveni činovnik pl. Zdenčaj sa nekoliko stražara, te vatrogasci pod vodstvom upravitelja Kolarića. Martinjak tvrdi da je vatra po nepoznatom počinitelju podmetnuta. U zapisniku od 6. lipnja 1903., sastavljenog po redarstvenom poglavaru dru. Mihičiću prijavlja vatrogasni upravitelj Kolarić, da su nepoznati počinitelji kod gašenja vatre na Sajmištu prerezali cijev dizalicu, što je otešćalo gašenje. Kaže da su to oštećenje opazili: senator Deželić, Žiga Krauth, Eugen Šlangenberg dimnjačar, Franjo Kralj mesarski obrtnik i Mirko Kolarić. Cijevi su povezane. Iz spisa br. 28570-1903. vidi se, da je radi paleža pala sumnja na Dragutina Fortila i drugove, zatim na Josipa Rakoša i Đuru Bukšega stolara, koji je iz Zagreba pobjegao u Beč, a zatim u Berlin, te Dragutina Vincenca tipografa i Teodora Rabasa bravara. Iz spisa br. 27753-1903. vidi se da je Vincenc izjavio da je vatra kod barake bila podmetnuta sa 50 kg bengalske vatre i da je postojala zavjera.

Osiguravajuća zadruga »Croatia« isplatila je u ime otštete za izgorjelu baraku 8.541.— kruna.

Kukuljević i Mažuranić, koji se zastupstvu zahvaljuju za postavljena poprsja. Na sjednici Gradskog zastupstva 2. kolovoza 1909. imenovan je tadanji Zapadni perivoj imenom »Ivana Mažuranića trg«. Na sjednici Gradskog zastupstva 7. prosinca 1912. dobila je ulica od Međašne do Lašćinske ceste ime: »Ulica Ivana Kukuljevića«.

Potrebno je nešto spomenuti o postavi metereološkog stupa na Zrinjevcu.

Dr. Adolf Holzer, vojni liječnik i vijećnik zemaljskog zdravstvenog vijeća i kupališni liječnik u »Františkovih laznjeh« bavio se je uz svoje zvanje promatranjem promjena u vremenu, pa je u toj nauci bio za ono doba priznati stručnjak. Zanimanje za meteorologiju pobudilo je u dru. Holzeru misao, da bi grad Zagreb, poput ostalih velikih gradova, morao imati mjesto, gdje bi se javno promatrale promjene u vremenu. Zato dr. Holzer gradskom poglavarstvu stavlja ponudu, da će o svom trošku na Jelačićevom trgu postaviti meteorološki stup. O ovoj ponudi raspravljalo je Gradsko zastupstvo na sjednici 28. prosinca 1883. pa je Holzerova ponuda prihvaćena ali uz uvjet da se metereološki stup ne postavi na Jelačićev već na Zrinjski trg.

Na 10. lipnja 1884. pošli su izaslanici Gradskog poglavarstva na Zrinjski trg i tu odabraše mjesto gdje će se meteorološki stup postaviti. Odlučeno je na sjevrnoj strani trga. Prisutni gradski načelnik dr. Josip Hofman zasjekao je lopatom prvi u zemlju, što je bio znak i početak temeljnih radnja.

Stup je građen po nacrtima arhitekta Hermana Bolea od istarskog mramora. Dogotovljen je koncem mjseca rujna iste godine.

Na 30. rujna 1884. predao je dr. Holzer svečanim načinom meteorološki stup gradu Zagreebu. Kod te svečanosti bio je prisutan gradski načelnik dr. Josip Hofman, podnačelnik Gjuro Crnadak, senator Deželić, gradski zastupnici te mnogobrojno općinstvo. Stup je bio zastrt plahtama. Dr. Holzer izgovorio je kratak govor i predao stup načelniku, koji se na daru zahvalio. Plahte su se spustile, a općinstvo pozdravi novu zagrebačku znamenitost sa oduševljenim »Živio!« Nakon otkrića rastumačio je profesor realke Stožir sva kazala na stupu.

Na podnožju stupa uklesan je napis: »Posvetio gradu Zagrebu dr. Adolf Holzer, kr. zemaljski zdravstveni savjetnik, vitez reda Franje Josipa I., 1884.« Na stepenicama oko stupa stoji napis: »Sve dublje i dublje razodkriva nam znanost prirodne tajne i neodoljivom nas snagom sili k priznanju nepromijenljivoga neokrovnoga vječnog božanstva«.

Spomenica koja je izašla u novinama prigodom odkrića meteorološkog stupa saopćuje ,da su stup izrađivali: klesar Baumgarten, bravar Mesić ogradu, stolar Oblak okvire i pismoslikar Kasner opis znakova i brojke. Meteorološke sprave nabavljene su od V. Lambrechta u Göttingenu. Sat

je izradio zagrebački urar König. Namještaj sprava rukovodio je profesor Stožir.

Na sjednici Gradskog zastupstva 8. listopada 1884. izrazuje se dru. Adolfu Holzeru zahvala. Ujedno je zaključeno, da se nadzor nad meteorološkim stupom od 1. listopada 1884. povjerava Hermanu Kassneru uz godišnju nagradu od 150 for. (Grad. arhiv br. 23168—1884.)

Početkom god. 1891. obavjestio je zagrebački građanin Eduard Prister iz Ilice br. 12 gradskog načelnika dra Amruša, da je naumio gradu Zagrebu pokloniti glazbeni paviljon iz željeza, koji bi se imao postaviti na zgodnom mjestu Zrinjskog trga i to tamo gdje se je tada nalazio vodoskok. Prister u pismu kaže, da je njegova vruća želja, da svom rodnom gradu, za čiji je napredak oduševljen, nešta korisna učini i zato predlaže taj poklon.

Na sjednici gradskog zastupstva 16. veljače 1891. izvješćuje o tom daru vijećnik Mallin te u ime gradskoga građevnog odbora predlaže, da se darovatelju izrazi pismena zahvala. Glasbeni paviljon neka se postavi tamo, gđe stoji vodoskok[6]. Nadalje predlaže da se u sredini sviju četiri tratina namjeste vodoskoci i da se pred zgradom Akademije izsječe devet platana, a nastali otvoreni prostor da se uredi. Na sjevernoj strani Zrinjevca, uz ulicu, da se na mjesto već osušenih platana zasade lipe i javori. Na južnoj strani trga iza namještenih četiri poprsja da se zasadi živica od taksusa. (Br. 31-prs-1891.)

U predmetu kamo da se glazbeni paviljon na Zrinjevcu smjesti, razvila se je u navedenoj sjednici živa rasprava. Zastupnik dr. Vladimir

[6] Na sjednici proračunskog odbora 5. prosinca 1877., koja se održavala pod pretsjedanjem načelnika Dra. Stanka Andrijevića, predlaže gradsko poglavarstvo, da se u proračun za godinu 1878. osigura svota od 10.000 for. u svrhu da se na Zrinjskom trgu sagradi vodomet. Gradski mjernik Melkus u svom izvještaju od 26. travnja 1878. opet vodi brigu kako da se Zrinjski trg što ljepše biljem zasadi te kaže: »Prvi pogled na rečeni trg je u istinu u cielom veličanstven, nu gine u detailu, a to kroz pomanjkanje bogatijeg nasada. Takodjer je od velike važnosti da se konačno ustanovi, koliko i na kojem mjestu imati će se fontaine postaviti, jer polag toga će se ravnati hrpe bilina«. Usuprot tog zanosnog izvještaja mjernika Melkusa građevni odbor nije usvojio predlog gradskog poglavarstva iz razloga, što smatra, da gradnja vodometa nije tako prešna, a izim toga će jedva godine 1878. biti vodovod gotov. I tako od vodometa ne bude ništa. (Gradski arhiv br. 29.883-1877.).

Deset godina nakon ove neuspjele rasprave bude na Zrinjskom trgu postavljen prvi zagrebački vodoskok i to u mjesecu lipnju 1888., prigodom svečanosti, koje su priređene povodom dolaska kraljevića Rudolfa sa suprugom Štefanijom u Zagreb. Vodoskok je po svojoj osnovi izveo gradski mjernik Milan Lenuci. Naprava za štrcanje sastojala se iz glavne cijevi i šest manjih nuzgrednih. Voda je štrcala u vis 30 metara. Bazen je bio prekrit limom. Za jedan sat štrcanja potrošilo se je 400 hektolitara vode. Na 6. lipnja 1888. bio je izveden pokus, pa je nakon toga vodoskok predan u porabu. Taj vodoskok bio je prvobitno zamišljen privremeno, samo za navedene svečanosti. Ipak je još tri godine izdržao.

Nikolić predlaže da se glazbeni paviljon postavi na južnoj strani Zrinjevca, a vodoskok da se na svom mjestu ostavi, jer služi gradu na ures. Zastupnik Makso Stern predlaže da se vodoskok makne, jer se bez velikih troškova ne bi mogao uzdržavati. Zastupnik Janko Grahor zagovara Nikolićev predlog, ali dodaje da bi se paviljon postavio postrance pred Akademijom. Vijećnik Malin razlaže da je vodoskok tako trošan da će jedva izdržati još do zime (1888.) Nakon toga je od prisutna 22 gradska zastupnika 11 glasalo za predlog Gradskog poglavarstva da se glazbeni paviljon postavi u sredini Zrinjevca, gdje je stajao vodoskok, a 11 za predlog dra. Nikolića. Pošto su glasovi bili raspolovljeni, to je načelnik dr. Milan Amruš svojim glasom odlučio za poglavarstveni predlog.

Nakon toga stupilo je gradsko poglavarstvo u pregovore sa ravnatljstvom Obrtne škole radi nacrta te uvjeta, uz koje bi izradila zamišljena četiri vodoskoka. Gradski načelnik dr. Amruš je već prije govorio sa zavodskim ravnateljem građevnim savjetnikom Boleom, koji je bio sklon tome, da Obrtna škola vodoskoke izradi. U ovom smislu odgovorilo je ravnateljstvo tog zavoda, ali uz uvjet da gradska općina dade potreban materijal. Vodoskoke bi Obrtna škola izradila bezplatno. Prema predloženom troškovniku stajao bi jedan vodoskok 3.440 for. 91 novč. Od te svote odbila bi se bezplatna izradba sa 1.635 for. 96 novč., dok bi gradska općina imala za materijal i ostalo platiti 1.804 for. 95 novč. U predloženom troškovniku predlaže da se za izrađivanje temelja ima upotrijebiti opeka iz Sv. Klare, a kamen klesanac iz Bizeka.

Gradsko zastupstvo na sjednici 19. lipnja 1891. prihvatilo je ponudu Obrtne škole koja je odmah počela jedan vodoskok izrađivati. Ujedno je zaključeno da se iz prištednje[7] proračuna za g. 1890. izluči 2.000.— for. za troškove vodoskoka. Još danas živući kipar Ignac Franz dobavljao je potreban kamen, pa je za to primio 497 for. 74 novč. Aleksander Maruzzi za vodovodne radnje primio je 450 for. Naprave za štrcanje vode, kao i dovod u one četiri lavlje glave izradila je tvrtka Schäffer i Walcker d. d. iz Berlina, pa je zato primila 390 maraka ili 231 for. 27 novč. Konačno je vodoskok dogotovljen u ljetu 1893. i postavljen na sjeverozapadnom polju Zrinjevca. Vodoskok je izgrađen u dvije etaže, po kojima voda sa vrha štrca, pa se strance ruši u bazen. Po svojem obliku sličan je vrganju. Baš ova sličnost bila je u godinama 1893.—1894. razlog kojekakovim šalama. Vodoskok je u Zagrebu bio poznat kao »Boleov vrganj« ili »Gljiva«. Za pokladni korzo 6. veljače 1894. priredili su učenici umjet-

[7] Prištednja je koncem g. 1890. iznašala 24.167 for 25 novč. Zaključeno je da izim troškova vodoskoka od ove svote utroši 20.467 for. 25 novč. za taracanje Ilice od Jelačićevog trga do Frankopanske ulice i to sa klinkerom. Zatim se je gradila mosna vaga na novom Sajmištu na Zavrtnici sa troškom od 1.700 for. (Gradski arhiv br. 7.523-1891.).

ničke škole pod vodstvom učenika Rudolfa Valdeca (kasnijeg kiparskog umjetnika), veliki vrganj, kojeg su stavili na spediterska kola sa napisom »Boleov vrganj« te ga vozili u povorci korza. Naravno da je ta dosjetka izazvala dosta šale i smijeha. I gradsko zastupstvo pozabavilo se je sa »vrganjem« iz ovih razloga: Čim je taj vodoskok počeo djelovati, zapazilo se je da pod sobom imade premalen bazen jer je voda štrcala izvan njega i na tratini pravila lokve vode i blato. Bolle u svom pismu od 13. listopada 1893., (Gradski arhiv br. 28.606-1893.), dokazuje da bi se bazen od 7.50

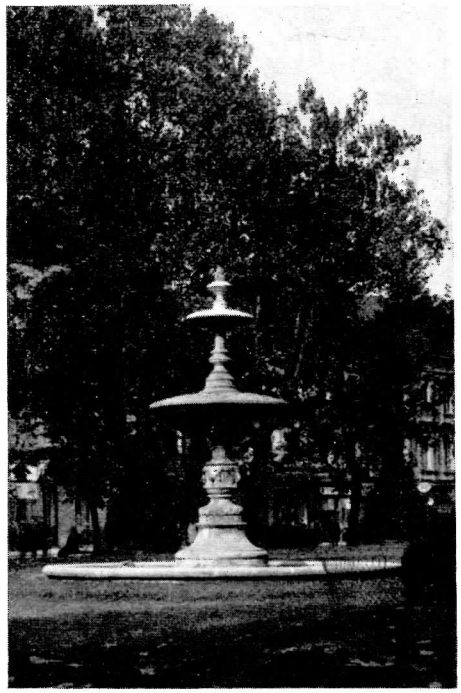

Boleov vodoskok nazvan »vrganj« na Zrinjskom trgu.

m. promjera morao povećati na 10.50 m., ali ujedno tvrdi da i to nebi moglo sprječiti da voda škropi tratinu. O tom Bolleovom predlogu došlo je do žive rasprave, u zagrebačkim novinama. »Narodne Novine« od 21. studenoga 1893. pišu da je zrinjevački vodoskok najneuspjelije djelo što ga je zadnjih godina izveo arhitekt Bolle. Ovo mišljenje je javna tajna, koju je i gradski načelnik Mošinski na jednoj od zadnjih sjednica gradskog zastupstva priznao. »Narodne Novine« od 22. studenoga 1893. predlažu da se ti »vrganji«, (jer gljiva je na gljivi), premjeste pred Akademičku palaču, a vremenom se mogu premjestiti na Josipovac, gdje je tada već

staćao Turkovićev paviljon[8] prenešen sa gospodarske izložbe priređene 1891. Nadalje primjećuje da se u svim gradovima na trgovima nalazi po po jedan vodoskok, a mi hoćemo namjestiti četiri.

»Obzor« od 22. studenoga 1893. također napada taj neuspjeli »vrganj«. Navađa da je gradski zastupnik Eugen Kumičić na sjednici gradskog zastupstva predlagao da se raspiše natječaj za skice vodoskoka za sva četiri polja uz nagradu od 200 for. Vodoskoci bi bili izgrađeni tako, da bi u bazenima bile figure. U spisu br. 28.606-1893. nalazi se koncept ispravka gradskog načelnika na ovu »Obzorovu« tvrdnju, u kojem se navađa, da predlog o natječaju nije predlagao zastupnik Kumičić već načelnik Mošinski. Taj ispravak međutim nije objelodanjen. Isto tako nije došlo do raspisa natječaja kojeg je gradsko zastupstvo na sjednici 4. prosinca 1893. odobrilo. Na sjednici 5. ožujka 1894. zaključeno je da se prama skicama gradskog građevnog ureda načine dva betonska vodoskoka na južnim poljima sa najvišim troškom od 2.500.— for. po komadu. Istovremeno je građevni ured predložio proračun da bi jedan vodoskok iz bizečkog kamena stajao 3.600.— for., iz Reppen-taborskog nabrušenog kamena stajao bi 3.800.— for., a iz brušenog 4.000.— for. Ostalo se kod betonske izradbe, pa je raspisana jeftimba, (Sjednica grad. zast. od 2. travnja 1894.) Ponude su stavili: David Szende komad po 1.683.— for., a Egidije Kornitzer komad po 1.700.— for. Na sjednici gradskoga zastupstva 2. travnja 1894. zaključeno je da se izradba dviju vodoskoka povjeri Kornitzeru. Cement će se nabaviti iz Beočinske tvornice cementa (Redlich, Ornstein i Spitzer.) Vodoskoci su zgotovljeni i glasom pohvalbenog zapisnika od 18. srpnja 1894. u redu preuzeti.

[8] Nakon završetka Gospodarske izložbe 1891. poklonilo je Kutjevačko Dobro »Braće Turković« svoj paviljon gradu Zagrebu. Taj poklon primljen je sa zahvalom na sjednici gradskog zastupstva 2. siječnja 1892. Građevni poduzetnik Herman Ehrlich premjestio je i postavio paviljon, (zajedno sa bosanskim paviljonom), u Tuškanac uz uvjet, da u njima otvori ljetnu restauraciju i kavanu. Ujedno je bilo uvjetovano, da se gostionica »K Švabici«, koju je vodila Suzana Vidale, ima koncem g. 1892. zatvoriti. Ovo je uslijedilo zato, jer se je gradska općina prema Ehrlichu obvezala, da kroz 10 godina ne će na području Tuškanca ili Josipovca dozvoliti otvorenje druge kakove gostionice. Gostionica »K Švabici« stajala je u Tuškancu na mjestu, gdje sada od prilike stoji nova policajna zgrada. Kuća u kojoj je bila ova gostionica, pripadala je nekoć posjedu prebendara Sv. Križa, a posljednji je tu prebendu uživao prebendar Eduard Suhin. Posjed je bio velik 10 rali 348 čet. hvati. Gradska općina odlučila je radi proširenja Tuškanca kupiti taj posjed zaključkom sjednice gradskog zastupstva od 3. kolovoza 1885. Tada do kupa nije došlo radi uvjeta, kako da se kupovnina ustanovi. Tekar na sjednici 18. veljače 1889. zaključeno je da se posjed kupi za 12.000.— for. (Gradski arhiv br. 2.337-1889.).

Od g. 1898. preuzela je gradska općina Turkovićev paviljon u svoje ruke, pa je taj služio djeci prigodom igre za sklonište. Radi trošnosti srušen je g. 1922., a na njegovo mjesto sagradila je Matilda Malešić dozvolom gradskog zastupstva od 4. srpnja 1922. restauraciju i kavanu u obliku male rotunde.

Egidije Kornitzer izgradio je g. 1895. vodoskok na trgu Franje Josipa, (sada Trg Kralja Tomislava.) Gradnja tog vodoskoka izvedena je na temelju zaključka gradskog zastupstva od 6. rujna 1895. Kako je u ono vrijeme posjetio Zagreb Kralj Franjo Josip I., to je taj vodoskok prigodom svečanosti kraljeva dočeka ukrašen sa električnim žaruljama raznih boja, koje su osvjetljavale štrcajuću vodu. Električne naprave izradila je tvrtka Siemens-Halske iz Beča. Gradnja tog vodoskoka stajala je oko 2.000.— for.

Gradnja vodoskoka na Zrinjevcu izazvala je jednu aferu, koja se je tada u Zagrebu na razne načine tumačila.

Na sjednici gradskog zastupstva 17. prosinca 1891. izvijestio je gradski načelnik dr. Amruš da je građevni poduzetnik Herman Eisner u svrhu nabave jednog vodoskoka poklonio 2.200.— for. Na istoj sjednici bude Eisneru izrečena javna zapisnička zahvala. Eisner je bio u veljači 1892. pismeno umoljen da tu svotu položi, jer da je vodoskok u izradbi. Eisner je na to odgovorio da će tada kada Bolleov vodoskok bude dovršen, odlučiti kada će darovanu svotu uplatiti. Kako Eisner nije obećani iznos položio to ga je Gradsko poglavarstvo pismom, 2. srpnja 1894. opet zamolilo da novac položi, a podjedno je navelo da su izim Bolleovog vodoskoka gotova još dva na južnoj strani Zrinjevca. Ali ni nato nije bilo željenog odgovora. Uslijed toga uslijedilo je pismo od 25. srpnja 1895., u kojem se je Eisneru dalo znati da će gradsko poglavarstvo biti u neugodnom položaju ako će ovo zatezanje danog obećanja morati iznijeti pred gradsko zastupstvo. Na ovu prijetnju odgovorio je Eisner da se ne ćuti obvezanim da dano obećanje ispuni iz razloga jer je obećanje bilo uvjetno. Izvorna osnova gradske općine bila je da se postave četiri monumentalna vodoskoka, pa bi takovi bili ukras grada Zagreba. Kako su izim Bolleovog vodoskoka namještena dva iz betona a da se njega (Eisnera) o toj promjeni osnove nije za mnijenje pitalo, to je Eisner smatrao za opravdano da svoje obećanje povuče.

Gradsko zastupstvo je na sjednici 8. travnja 1895. uzelo na znanje opoziv Eisnerovog obećanja ali ujedno stavilo van krijeposti prvotni zaključak o izvršenoj zahvali za dano obećanje. (Gradski arhiv br. 4.022.-1895.)

*

Iz zapisnika od 28. travnja 1877. br. 10.179., vidi se, da je trgovac S. Herman namjeravao na platou Tuškanca postaviti kiosk za prodavanje osvježujućih pića, ali mu gradsko poglavarstvo toga nije dozvolilo.

Još ćemo spomenuti, da je u Tuškancu od g. 1890. postojao mali paviljon u narodnom stilu, kojeg je postavila poznata zagrebačka slastičarka Franjica Zabukošek, za prodaju slastica i soda vode. (Sjednica zastupstva od 21. svibnja 1890). Ovaj paviljon je stajao u tuškanačkoj dolini ispod puta koji vodi kroz prirodopisni muzej u Demetrovu ulicu. Poslije rata je radi trošnosti porušen.

U »Jutarnjem Listu« od 4. prosinca 1927. piše naš popularni zagrebački purger Lacko Holjevac, ili bolje »Japica« kako smo ga najrađe nazivali, kratak historijat Zrinjevca pod naslovom: »Kako je postao Zrinjevac«. Radi zanimivosti priopćit ćemo nekoja Holjevčeva sjećanja.

Naveli smo, da je Zrinjevac bio prije sajmište. Za vrijeme velikih sajmova kao Margaretinje i Kraljevo stari Zagrepčani su strogo držali staru »šegu«, pa su na »Fihplacu« pod šatorima najrađe jeli »Šinterpratle«, a bio je na ražnju po koji odojak i janjac. Pila se je prava hrvatska kapljica, jer onda se nije poznala filoksera i peronospora i svi »vinski betegi«. Kapljica je rasla na staroj našoj brajdi, pa je zbilja bila prava i dobra.

Holjevac priopćuje, da je na sajmištu bilo puno »birtaških štandova«, a najpopularniji bio je Mandaličin ili kako se rado nazivalo kod »Uršike«[9]. Tu se je sakupljalo otmjeno građanstvo ,a našlo se je pod tim »štandom« i po kojeg hudog domorodca »Obzoraša«. Uršika je bila agilni obzoraški korteš prigodom saborskih i gradskih izbora, pa su obzoraši k njoj rado dolazili. Holjevac kaže, da je Uršika za njeno domorodstvo odlikovana čak od biskupa Strossmayera, koji joj je darovao brož. Mađaroni malo iz šale a više iz zlobe, zvali su Uršiku »Prava kći domovine«. Uršika je u svom štandu sama dvorila i uvijek izvikivala: »friški mrzen al pa Pilzner pir«.

Dakako da je na »fihplacu« bilo i zabave kao panorama, ringelšpila (vrtuljka), menažerije i drugih komedija. Bilo je i muzike, ne »Jazz-bande«, već raznih vuhodrapatelnih plehnatih terceta i kvarteta, zatim dudaša, a našla se je i koja skromna »harmonika«, za onda zadnji »štroment«, a kako je danas avanzirala, da se rasteže i u salonima.

Holjevac opisuje, da je na tom »fihplacu« i oko njega bilo samo osam kuća, i to jedna dvokatnica, tri jednokatnice, a ostale niske prizemnice. Sve su te kuće imale velike vrtove, čak i vinograde, kao Zach (sada Zrinjevac br. 3), koji je u svom vrtu imao vinotočje. Kada bi došao koji cirkus, taj se je obično smjestio nasuprot Mudrovčićeve kuće (danas zgrada sreskog suda), jer je tamo bila najmanje blata. God. 1871. dođe u Zagreb veliki »Cirkus Hütemann«. Taj si dade sagraditi veliku drvenu baraku za predstave ,a pokraj menažerije još jednu povišenu pozornicu za prikazivanje pantomina. Ovaj cirkus bio je za tadašnji Zagreb prevelik, pa je tako propao, da je ovdje morao konje rasprodati, a družina mu se razišla.

Na mjestu gdje danas stoji kuća kavane »Zagreb« bio je god. 1873. postavljen »Cirkus Dersin«. Došao je baš u doba, kada se je u Zagreb povratio novo imenovani ban Ivan Mažuranić. Zagrepčani prirediše novom

[9] O Urši kao i njenom suprugu Antunu Kocijanu osnivaču još danas poznate iličke gostione »K Mandalici« donijeli smo životopise u »Zagrebu« br. 3—1935.

banu bakljadu, a poslije toga bude u čast bana Mažuranića u cirkusu svečana gala predstava, koja je bila jako posjećena.

* *
*

Sve što smo znali i mogli sakupiti o našem najljepšem trgu i šetalištu ovdje smo iznijeli. Možda i preopširno za mali obujam našega »Zagreba«. Ipak nam je drago da smo izvršili našu dužnost prema onim našim pokoljenjima, koja će htjeti da na ovim podacima dalje grade povijest razvitka naše hrvatske metropole. Neka vide kako su naši stari boreći se sa poteškoćama mnogo učinili, a mogli su, jer su bili iskrenom ljubavi zauzeti za svoj grad. Bilo je danas teško sve ovo istraživati zbog manjkavosti u našem gradskom arhivu. Stare zagrebačke novine dobro su nam poslužile. Ipak za točnost ovakovih podataka najmjerodavniji bi bili spisi arhiva. Nesmiljeni mač »škartiranja« posjekao je mnogo dragocjenih spisa, nacrta i zapisnika. Zagreb, taj naš mali Pariz, počeo se snažno razvijati poslije god. 1860., a od toga doba pa sve do 1882. rijetki su zapisnici gradskih zastupstva, a baš ti bi bili ogledalo rada naših starih na izgrađivanju Zagreba. Jedino su dosta dobro sačuvani građevni spisi, koji pružaju lijepu građu u novijoj povijesti grada Zagreba.

Ing. Ferdo Šega:

Čuvajmo spomenike hrvatske prošlosti

Sa osobitim zadovoljstvom ističem, da je moj članak pod istim naslovom u 1. i 2. broju o. g. u našoj reviji, potaknuo naše uvažene muzejske stručnjake, da mi saberu vrlo zanimive podatke u tom predmetu, koje u ovom mojem razlaganju saopćujem mojim dragim Zagrepčanima, a ujedno upozorujem odgovorne i odlučujuće činitelje, da se još za vremena pobrinu i poduzmu sve potrebno za očuvanje od uništenja i od propasti velebnih i neprocjenivih spomenika preslavne naše hrvatske prošlosti. Svih nas je dužnost i domoljubna, prosvjetna i gospodarska, čuvati od propasti ove spomenike.

Možda bi se komu tomu činilo, da je danas izlišno, neumjesno ili čak smiješno govoriti o zauzimanju za starine, za čuvanje spomenika prošlih davnih i bližih vremena, danas kad se više svijesno nego ikad do sada zabacuje a djelomice i uništava, što su vjekovi stvarali na raznim poljima ljudske djelatnosti, — danas kad je jasno nastupilo ono previranje, što ga je predviđao Nietsche izrekavši onu poznatu: Umwertung aller Werte.

Danas se pred našim očima ruše ukrućene forme državnih ustrojstava, padaju stare vladavine jedna za drugom da ustupe mjesto novima, iz temelja se mijenjaju dosadašnji socijalni i državni poretci u pojedinim državama, preobrazuju se nazori o svijetu, o čovjeku i njegovim djelima, pa gdje to neide mirnim putem, tamo u revolucijonarnim borbama i bjesnilu protiv svega, što se smatra zastarjelim, padaju glave a s njima nakvašeni krvlju i bezbrojni umjetnički, historijski i drugi kulturni spomenici, stvoreni u muci i znoju nebrojenih pokoljenja, a čuvani kroz vijekove svetom domovinskom ljubavlju.

Nije to prvi puta u povijesti čovječanstva, da se tako postupa. Svi krvavi prevrati i kraj svega idealizma, kojim su započeti, ispoljili su slične instinkte razaranja. Ali kad su se stišale strasti, kad je nadošlo osvještenje, a s njime se produbile potisnute konstruktivne žive sile, rađa se opet poštovanje prema tekovinama prošlosti, pa ih se nastoji dovesti u sklad sa potrebama sadašnjice.

Takav je život na ovoj zemlji, a vjerojatno će takav još i dugo ostati, život, koji kroči krvavim koracima vanredno polagano naprijed prema svome konačnom cilju: savršenom smirenju svih strasti, skladu srca i razuma, duše i tijela, duha i tvari.

Ne treba stoga očajavati i padati u nihilizam. Eto na primjer i velika francuska je revolucija uništila bezbrojne umjetničke i povjesne vrijednote u svom bijesu protiv svega, što je sjećalo na prošle feudalne vladavine i

društvena uređenja. A kasnije, pa i danas svaki se svijesni Francuz diči sa svim onim preostalim spomenicima, što su ih stvorili vjekovi francuske prošlosti, bez obzira na motive njihova postanka, te na osobe i društvene slojeve, od kojih su potekli, smatrajući sve te svjedoke minulih vremena najbitnijim dokazima i rezultatima razvoja visoke prosvjete svoga naroda.

A što se zbiva kod nas, u hrvatskim krajevima i napose u Zagrebu, za nedavnih prošlih kao i sadašnjih dana sa našim umjetničkim i prosvjetno-povjesnim spomenicima?

O uništavanju za vrijeme ratovanja s Turcima u prošlim stoljećima ne govorimo, jer to su bile elementarne nesreće, kojima nismo mi krivi, ali zato smo odgovorni za sve one strahovite nedaće što su ih pretrpjeli — pored ostalih — naročito naši umjetnički i povjesno-arhitektonski spomenici počevši od sredine druge polovine XIX. stoljeća ovamo, pa sve do danas, kad već davno nema turskih ratova a niti smo prošli kakovu borbenu revoluciju. No haračilo se bez nužde možda još gore, nego da smo u to vrijeme vodili i najžešće borbe i ratove, — u to vrijeme, kad je u civiliziranom svijetu već bilo razvijeno ispravno shvaćanje o čuvanju spomenika, a u nekim zemljama se dovinulo — može se reći — do pravog kulta istinskih vrijednota namrlih od pokoljenja na pokoljenje. Treba samo navesti neke, najmarkantnije slučajeve i postupke, koji nas lišiše i još danas na žalost lišavaju za uvijek mnogih nenadoknadivih vrijednota.

Sjetimo se, kako nam uslijed nehaja postade potpunom ruševinom stari grad u Samoboru, koji je još sredinom XIX. stoljeća bio doista dobro usčuvan, od ruševina Medvedgrada i Susedgrada ostadoše samo posve neznatni ostaci; Zrinska kula u Pakracu, jedina povjesna građevna karakteristika toga mjesta, bude bez ikakova razloga porušena i raznesena; još posve ušćuvan stari grad grofova Drašković B i s a g u Kominu pade žrtvom trgovačke spekulacije; isto tako dvorac i u Popovcu, dok je uslijed nehaja propala lijepa kurija u Brokunovcu; monumentalna jednokatna kurija od hrastovine u Kurilovcu kod Velike Gorice sa svojim tipičnim oblicima posavskoga seljačkoga graditeljstva, porušena je i prodana kao drvena građa, a krasna drvena kurija u Škarićevu u Hrv. Zagorju, propada i čeka ju valjda ista sudbina; drvene seoske kapele iz XVII. i XVIII. stoljeća, danas već rijetki primjeri baroknoga graditeljstva i crkvenoga slikarstva u Hrvatskoj, redom propadaju; u Sedlarici župe Turnašica; u Pokupskom Brestu, koja je porušena i od njezine stare građe nova sagrađena ali manjih omjera i drugih oblika; u župi Pešćenica-Lekenik tri lijepe kapele teško odolijevaju propadaju, a niz drvenih kapela uz Kupu od Karlovca do Siska već posve ruševne, velebna gradina u Orahovici rapidno nestaje; jedinstveni grad Veliki Tabor sa svojim nepatvorenim starim oblicima pomalo propada uza sva nastojanja našeg konzervatorskog ureda,

jer nema dovoljno sredstava za popravke; ista sudbina prati stari sisački grad, franjevački samostan u Krapini, samostan Sv. Lenarda u Kotarima kod Samobora, nebrojene kule i gradine u Lici, te većinu vlastelinskih dvoraca (na pr. dvorac grofova Oršić u Bistri, grofova Keglević u Loboru, baruna Vranicanija dvorac sa nekad divnim perivojem u Oroslavlju, koji je sada tekstilna tvornica i t. d.), koji ponajviše uslijed nerazumno provedene agrarne reforme promijeniše vlasnike i izgubiše moralna i materijalna sredstva za uzdržavanje.

A što da kažemo o posvemašnoj izmjeni mnogih naših starih sela, gdje se ruše — katkada i bez nužde — stari domovi i zamjenuju ih šablonskim novogradnjama bez obzira na svoj stoljećima izgrađeni tip stanovanja? Gotovo sve one novogradnje nemaju baš ništa zajedničkoga s tradicijom seljačkoga graditeljstva dotičnog kraja, a niti s estetikom uopće, pa tako se pomalo uništavaju i vanjska karakteristična obilježja naših sela i čitavih krajeva; gube se ljepote krajolika, koji sve više poprima izgled hladnih, beznačajnih industrijskih predgrađa. I tu su učinjeni veliki propusti u neoprostivoj nebrizi za selo i njegov napredak.

Mi Zagrepčani naročito trebamo neprestano držati u živom sjećanju besmisleno odstranjivanje gradskih vrata na Kaptolu i u Mesničkoj ulici, rušenje kaptolske vijećnice i Bakačeve kule, nesretno devastiranje Dolca i upropaštavanje cijele njegove okoline; Schmidt-Bolleove »restauracije« Sv. Marka i Katedrale, franjevačke i grčko-katoličke crkve, nadbiskupskoga dvora i Rauchove palače; rušenje starih i gradnja novih kaptolskih kurija u »gotskom stilu« i t. d.

Kraj ovih nesretnih rezultata krivo shvaćenih »potreba modernoga vremena« u Zagrebu valja skrenuti pažnju i na tipična nedjela »restauriranja« u nekim našim pokrajinskim mjestima. Na pr.: pregradnja franjevačke crkve u Iloku, grčko-katoličke crkve u Križevcima, zavjetne crkve u Mariji Bistrici, rušenje odnosno napuštanje stare lijepe župne crkve u Krapini i Prozorju (kod Dugogsela), te građenje upravo strašnih »gotskih« crkava kao njihovu zamjenu. Isto tako i novija arhitektura sela zagrebačke okolice nosi sve mane, o kojima smo malo prije govorili. Ta sela postaju monotone kopije gradske periferije.

Pokrajina je svemu tomu malo kriva, jer je ona uvijek upirala oči u Zagreb kao središte našeg prosvjetnog stremljenja. Ali taj je bezrazložno griješio, a nažalost još i danas griješi u tom pravcu. Na pr. gradnja kina u dvorištu franjevačkoga samostana na Kaptolu, nagrđivanje okoliša crkve sv. Ksavera neukusnom ogradom, i t. d.

No nisu stradali i ne stradaju samo mnogi naši arhitektonski objekti u gradu i selu, nego i ostali umjetnički i kulturno-povjesni spomenici. Često čitamo u novinama vijesti, kako su neki ljudi kod poljskog ili šumskog rada

naišli na razne starine, bilo na zakopane novce, bilo na starinske grobove s kosturima ili urnama spaljenih mrtvaca zajedno s raznolikim više manje vrijednim nakitom, na ostatke zidova starinskih zgrada i t. d., pa kako se je sve to razgrabilo i rasteplo; kako su u nadi za našašćem »zakopanog blaga« uništili pojedine već poznate ili još nepoznate kamene spomenike itd.

Kolike li naučne i materijalne vrijednosti propadaju! Pa da se to zbivalo i zbiva samo kod neškolovanog svijeta, što je naravski oprostivo i razumljivo, ali da kraj školovanih ljudi propadaju takove i slične vrijednosti dokaz je, kako je kod nas još uvijek slabo razvijen smisao za čuvanje kulturnih vrijednota.

Pogledajmo većinu naših crkava, pa ćemo se snebivati, kako su iz njih izbačeni — u najviše slučajeva bez potrebe — lijepi starinski oltari, stara paramenta, staro crkveno posuđe, slike i drugo, a nadomješteni sa prostom neukusnom ponajviše tvorničkom robom. Stare vrijedne stvari ili su spaljene ili su za bagatelu prodane ili zamijenjene za nove. Da su bile barem predane kojemu od naših muzeja, kad su već morale biti izbačene! To se doduše dešavalo, ali samo u rijetkim slučajevima. A sad je u tom pogledu nastalo još gore, jer otkad je (na papiru) osnovan »Diecezanski muzej zagrebačke nadbiskupije« ne smije nijedna crkva predati koju stvar drugom kojem našem muzeju. I tako mnoge i mnoge crkvene stvari i dalje propadaju ili... ipak dopanu tuđih šaka!!! Svi znamo, kako se iz vanredne riznice Prvostolne crkve u više navrata (za Haulika i Mihalovića) prodavahu uz bescijenu čitave serije dragocjenih, velikom ljubavlju i darežljivošću kroz stoljeća sabranih predmeta, koji nakon pobožnog mirovanja u svetoj tišini stare katedrale odoše netragom u tuđinu, u profane ruke.

A slično se desilo pred nekoliko godina s onim krasnim kasnogotskim antependijem, što ga darovaše knezovi Frankopani crkvi na Krku! Isto tako se maćuhinski postupa sa knjižnicama mnogih župnih dvorova kao i raznih samostana a i vlastelinskih dvoraca. Tako je na pr. većinom propala interesantna i već radi nekadašnjeg njezinog vlasnika vrijedna knjižnica Ilirca Pavla Štoosa, bivšeg župnika u Pokupskom. A tko je češće zavirivao u župne dvorove i samostane, znao bi dosta pričati i u tom pogledu. Koliko samo imade razasutih po mnogim od tih biblioteka lijepih katkad i dragocijenih starih uveza, pa na pr. inkunabula i napose raznih djela naše stare duhovne i beletrističke literature!

Malo pijeteta se iskazivalo portretima bilo obiteljskim bilo raznih crkvenih i svjetovnih ličnosti. Rasteple se mnoge građanske i plemićske galerije pređa, a s njima je propalo mnogo kulturno-povjesno, genealoško pa i antropološko saznanje o našim ljudima i vremenima, u kojima su oni živjeli. A bez sumnje bilo je među njima koje to umjetničko djelo. Pogo-

tovo se slabo poštivahu u drugoj polovici XIX. i početkom XX. stoljeća predmeti, koji su bilo većinom u dnevnoj upotrebi kao: pokućstvo, razno starinsko posuđe, odijelo i uniforme, staro oružje i drugo, što se sve bilo najuže povezalo sa životom naših ljudi, napose se u njima pored ostaloga ogledalo i stanje i vještina našega negdašnjega obrta i industrije.

Kako su se malo cijenili na pr. proizvodi negdašnje keramičke tvornice u Krapini (od druge polovine XVIII. stoljeća do 1886. godine) i Barbotove u Zagrebu u Novoj Vesi, staklana u Zvečevu i Osredku, a danas su to upravo rariteti i značajni dokazi naših domaćih privrednih i umjetničko-obrtnih nastojanja.

Zanemarivanje starine zahvatilo je i naše selo, pa vidimo kako naročito koncem XIX. stoljeća započinje, uz promjenu ostalih starinskih oblika seljačkoga života i rada, rapidno propadanje i čak posvemašnje napuštanje narodne nošnje. Danas je ona već toliko degenerirana, u koliko nije uopće nestala, da samo oni, koji nemaju estetskoga osjećanja, mogu je smatrati još lijepom. Dok je starinska nošnja većinom upravo uzor u primjenjivanju tekstilnog i drugog potrebnog materijala za odjevne svrhe, a ukras njezin značajan za svaki pojedini kraj, izveden pod gotovo nepogrešivim vodstvom davne tradicije dosiže savršenstvo ornamentike i rukotvorne tehnike, dotle je ona danas većinom spala na oblike, koji su upravo svetogrđe počinjeno na najplemenitijim proizvodima seljačkog umijeća, što su povezani velikim dijelom uz najsvečanije prigode i najsuptilnije doživljaje seljačkoga života. I za malo posvema će nestati lijepa odjevna šarolikost našeg sela, sve će tamo postati »civil« i utonuti u bezlično »kaputaško« odijelo.

*

Do sada smo govorili samo o nedaćama, koje prate naše starine, pa će pitati tkogod: šta su radili i šta rade protiv takvih nedaća oni, koji su zvani da o tome vode brigu?

Prije osnutka »Zemaljskoga povjerenstva za očuvanje umjetničkih i historijskih spomenika u Hrvatskoj« (danas Konzervatorski ured g. 1910), oni naši ljudi, koji su bili odlučujući činitelji i imali najveći ugled a i vlast, mirno su gledali i odobravali podvige Bolleove i njegovih sljedbenika ne mareći za želje i opomene drugih, koji su bili protivnoga mišljenja, ali bez dostatne moći. Od vremena, kad je započelo djelovati »Zemaljsko povjerenstvo«, stvari krenuše odmah na bolje pa su postignuti zamjerni rezultati. Treba samo spomenuti očuvanje zavjetne crkve na Trsatu od namjeravanja »restauracije«, strukovnjački popravak župne crkve u Remetincu kod Varaždina, popis i opis nebrojenih starih gradina, dvoraca, crkava i kapela sa njihovim našastarom, sudjelovanje kod uzorne inventarizacije Prvostolne riznice, davanje mišljenja, savjeta i zabrana u nebroje-

nim spornim pitanjima glede popravaka raznih arhitektonskih spomenika i drugih starina, spašavanje od propasti mnogih, napose crkvenih starina spremanjem u muzeje, a naročito neumorno propagandističko djelovanje sa ciljem, da se u širim slojevima što većma usadi i probudi razumijevanje važnosti naših starina kao i osnovnih principa za njihovo očuvanje.

No već prije djelovanja toga povjerenstva neprocjenivih zasluga je stekao naš Hrv. narodni muzej, naročito njegov arheološko-historijski i geološko-paleontološki odio, na polju spasavanja i sabiranja te naučnog obrađivanja naših starina počevši od najdavnijih prethistorijskih epoha, o čemu svjedoče goleme i bogate njegove zbirke. Ali u njegovu radu je za požaliti, što nikad nije imao dostatnih sredstava, a to nažalost ni danas nema, za veća sistematska iskapanja.

Uz djelovanje Hrv. narod. muzeja mnogo je privredio i Muzej za umjetnost i umjetnički obrt, kreacija Hrv. društva umjetnosti (prvi puta otvoren 1880 god.), koji je nakon prevrata (1920.) pripojen Hrv. nar. muzeju kao njegov samostalni dio kratko vrijeme iza kako je osnovan (koncem 1919. god.) i naš Etnografski muzej kao samostalni dio Hrv. nar. muzeja. O važnosti obaju ovih muzeja već je često pisano i govoreno, a naročito je Etnografski muzej na daleko poznat svojim obilnim zbirkama seljačkih nošnja i ostalih predmeta, većinom seljačkih rukotvorina, u kojima se gleda život, duh i srce našega seljaštva, najboljeg čuvara naše narodne biti.

Pored ovih državnih muzeja dragocjeno su blago, kulturno-historijsko i umjetničko, sabrali Školski muzej u Zagrebu, te stariji gradski muzeji u Zagrebu i Osijeku, a mlađi u Varaždinu i Požegi. Prema njihovu uzoru osnivaju se lokalni muzeji u Karlovcu, Petrinji, Mitrovici i Slav. Brodu: znak kako je u zadnjem deceniju porasao smisao za domaće starine u našim krajevima. Tome porastu znatno je doprinjelo i djelovanje vrlo zaslužne družbe »Braće hrv. zmaja«, koje je među ostalim udarilo temelje zbirkama zagrebačkog »gradskog muzeja«, konzerviralo ruševine Susedgrada a svoj rad okrunilo popravkom i adaptacijom Zrinskoga Ozlja-grada, u kojemu je osnovalo muzej ponajviše sa starinama zrinsko-frankopanskim.

Hvalevrijedan je na pr. postupak Okružnog ureda za osiguranje radnika, koji je spasio od propasti još relativno dobro sačuvani grad Klenovnik, pretvorivši ga adaptacijom u krasan sanatorij. Tako je i Higijenski zavod očuvao dvorac Novi Marof, učinivši ga jednim od svojih lječilišta. A posve privatnoj inicijativi imamo zahvaliti, da je dvorac obitelji Erdödy u Jastrebarskom sa pijetetom popravljan i tako za dugo konzerviran.

Kr. banska uprava popravlja i adaptira stari grad u Kostajnici, Obrtničko društvo u Čakovcu trsi se isto tako, da adaptacijom uščuva tamošnji stari grad Zrinski.

Napose treba naglasiti uspjeh, što ga je polučila Jugoslav. Akademija s prenosom ugrožene t. zv. Baščanske ploče, jednog od najvažnijih dokazala iz doba hrv. narodne dinastije, u Zagreb, gdje je konačno strukovnjački konzervirana. S veseljem treba pozdraviti nastojanje »Društva bibliotekara« u Zagrebu da pribere podatke o svim našim javnim i privatnim bibliotekama s obzirom na množinu svezaka, njihov sadržaj, uvez i t. d. U tom svom radu već ima izvrsne rezultate.

Još mnogo manje pažnje nego ostalim starinama priklanjalo se našoj velikim dijelom ipak još »živoj starini« a to je etnografsko blago našega naroda. Naročito sabiranju predmeta iz područja materijalne seljačke kulture pridavalo se sa strane naučnih krugova malo važnosti, pa je rad u tom pravcu bio prepušten u glavnom privatnim osobama i ustanovama. Ovi su činitelji to radili sa ciljem iskorišćivanja seljačkih vještina u privredne svrhe, pridizanja t. zv. kućne industrije, dok je naučna svrha bila posve po strani. Ali i ova nastojanja urodila su dobrim plodom, jer su se tako sačuvale mnoge starinske narodne tehničke vještine, koje bi inače vjerojatno bile nestale ili zahirile, i jer se njihovim radom zainteresirao svijet, domaći i strani, za ovu važnu granu našega narodnog blaga, pa je tim načinom porasao i sabirački i naučni interes za nj. Stvorene su zbirke, iz kojih je kasnije sastavljen naš bogati Etnografski muzej i tako pružena prilika za sistematsko proučavanje svih grana tradicijonalnoga narodnoga rada, u kojemu se također kao i u sabranoj građi seljačke duhovne kulture najvjernije zrcale elementi naše narodne biti. Ali nastojanje, da se u samome seljaštvu očuva narodna nošnja, uza sve dosadašnje pothvate, nije još uspjelo. Svakako treba navesti seljaštvo, da barem za svečane zgode pridrži svoju lijepu starinsku hrvatsku narodnu nošnju. Danas u tom smjeru mnogo se i energički trudi »Seljačka sloga« i postizava lijepe uspjehe, pa ima nade, da će i doći do cilja. Kako za održanje nošnje trebalo bi se zauzimati naročito i za održanje seljačke arhitekture čuvanjem starih lijepih građevina i adaptacijom njihovom prema potrebama sadašnjice kao i podizanjem novih ali u obliku značajnih starih, ispravno primijenjenih novim zahtjevima.

Interes za starine kod nas u mnogo pravaca pokazuje napredak, koji se ispoljuje i u bezbroj privatnih zbiraka (dakako naročito u Zagrebu), što su ponajviše nikle u vrijeme iza prevrata. One su gdjekad gotovo muzeji, pa im javni muzeji mogu zaviđati na mnogim i mnogim predmetima. Svakako je za javne muzeje žalosno, što im radi pomanjkanja nužnih sredstava u najviše slučajeva nije moguće konkurirati kod nabavka sa cijenama, kakove plaćaju privatni sabirači, ali ipak je donekle utješno, što stvari nisu otišle iz zemlje, pa ima nade, da će ipak kadkad poslužiti općenitosti.

Kako vidimo po dužnosti »zvani« kao i drugi mnogo su učinili ustuk

nedaćama, što se dešavahu našim starinama. Učinili su uistinu mnogo uzevši u obzir prilike, u kojima su radili, kao i ponajviše minimalna sredstva, što im bijahu na raspoloženje. Ali premda su to veoma svijetle pojave, sve je to uvijek daleko premalo prema onomu, što bi se moralo i moglo uraditi, da ima kod nas više hrvatske svijesti i ljubavi za ono, što je naše, osobito kod onih, koji su gospodarski jaki. U poredbi sa zemljama zapadne Evrope mi imamo malo sačuvanih spomenika (izuzevši etnografski materijal), ali baš zato treba da napregnemo sve svoje sile, da ih otmemo propasti.

Naše zvanične ustanove, kojima je zadaća voditi brigu o tome: muzeji, konzervatorski ured, drž. arhiv, biblioteke sveučilišna i jugoslav. akadem. nikad nisu živjele u obilju, ali posljednjih godina i danas radi posve nedostatnih dotacija i nestašica drugih novčanih pomoći ne mogu razvijati nužnu djelatnost, pa tako reći stagniraju, a to znači da nazaduju. Tako je sve više otvoren put nestajanju naših kulturnih spomenika i propadanju jednog znatnog dijela narodne imovine, jer moramo imati na umu, da ti spomenici imadu ne samo idealnu nego i čisto realnu vrijednost.

Koliki spomenici, upravo novčane vrijednosti, propanu s razloga, jer se ne mogu preduzimati strukovnjački vođena iskapanja a neuki svijet ih raznese; mnoge vrijedne starine bilo koje vrste nađu već nekim načinom puta u inostranstvo, gđe se za njih može postići kud i kamo bolja cijena nego kod nas; napušteni vlastelinski dvorci postaju ruševni umjesto da ih se spasi adaptacijom za koju javnu svrhu, (kako je to u nekoliko slučajeva na radost i učinjeno), a radi koje se često bezrazložno grade nove zgrade i troše golemi novci, koji bi se mogli upotrijebiti u druge svrhe. Napose i sa gledišta turizma neobično je važno, da se čuva tipični karakter naših gradova i ostalih naselišta kao i čitavih krajeva, u kojima građevni spomenici igraju i te kako važnu ulogu, a pored njih na pr. i slikovita narodna nošnja na seljačkom življu. Zbirke starih majstorskih radova daju pobude umjetnicima i obrtnicima te ih upućuju, da svojim proizvodima što više dignu kakvoću a time i prodajnu vrijednost. Studij i sabiranje etnografskog blaga pomaže usput ispravnom unapređivanju seljačke kućne radinosti, koje kod nas također sve više postaje važnim gospodarskim činiteljem. I tako bismo mogli još dalje navađati razloge, iz kojih jasno proizlazi, da čuvanje naših starina nije samo čiste idealne važnosti ili — kako bi možda tko rekao — luksus, nego da su te starine i vrelo posve realnih vrijednota. Nema sumnje, da su državni činitelji i njihovi organi zvani, da dadu pobudu i pomoć također i na polju čuvanja naših starina, kao i kod ostalih grana državnog i narodnog života. Ali teško tim organima, kad su im sredstva daleko preslaba, a da bi mogli svoja nastojanja, kako smo na to već više puta upozorili s obzirom na naše muzeje i slične ustanove u Zagrebu, ostvariti. Sve ostaje toga radi većinom polutanski.

Jest, država u tom još uvijek mnogo griješi; griješi i mnogo više nego bi to trebalo. A svakako je jedan od najtežih propusta, što još ni do danas nije donesen već davno gotov »Zakon o muzejima i zaštiti starina«, kojim bi se regulirala mnoga sporna pitanja na tom području i zacijelile rane naših spomenika te muzejskih i srodnih im institucija.

U tom pogledu je u svem kulturnom svijetu bolje nego kod nas. Ali za našu utjehu i tamo državne vlasti teško griješe. No dok kod nas uz veoma rijetke iznimke javnost gleda skrštenih ruku ili se uopće ni najmanje ne zanima za takova pitanja, dotle tamo — može se reći ponajviše — glavnu riječ vodi baš javnost t. j. privatna pobuda, koja daje obilne pomoći i materijalne i moralne, da se organima državnih te ostalih javnih muzejskih i sličnih ustanova omogući što uspješniji rad. Kod nas su takove pobude, a naročito one materijalne pomoći vanredno rijetke, upravo iznimke, pa se i u toj negativnoj pojavi jasno očituje niska kulturna razina i nedomoljubni gest i u prvome redu naših t. zv. »boljih« društvenih krugova.

To je ustanovljenje veoma kruto, ali nažalost istinito. Istini treba pogledati u oči, ako želimo zlo ispraviti. A to zlo je jedna od teških mana cjelokupnog našeg naroda, da ne cijeni dovoljno ono što je njegovo, a naročito da ne čuva i ne poštuje svoja baštinjena kulturna dobra.

Stoga treba uvijek i svagdje širiti spoznaju, da samo kontinuitet u kulturi stvara trajni napredak, a narod koji ne mari za valjane plodove rada svojih predja, — i to ne samo za tvarne spomenike, o kojimo smo ovaj puta govorili, nego i za sve ostale kulturne napore iz prošlih vremena naroda kao cjeline —, ne može nikad da se digne na visinu naprednog čovječanstva i da doprinese svoj dio njegovu usavršenju: takav narod ostaje uvijek rob tudjinu.

Kao u svim narodnim poslovima, tako i u ovom sveta je i domoljubna dužnost u prvom redu nas Zagrepčana, da prednjačimo u tom narodnom radu. Uvijek i svagdje mi Zagrepčani moramo biti svijesni, da smo sinovi slobodnog, kraljevskoga, glavnoga grada Zagreba, prave i jedine prijestolnice svih Hrvata!

Dr. D. Ivančević, gradski tajnik

Fondovi u komunalnoj politici

I.

U drugoj polovini 19., a naročito u 20. stoljeću dosegao je gotovo svuda razvitak gradova veliki stepen i zamjernu brzinu. Razni su tomu razlozi, koje ne marimo ovdje proučavati. Taj razvoj donio je sobom mnoge nove i važne zadatke, ciljeve i obveze, koje gradovi treba da ispune. Neke od njih prebacila je na gradove državna vlast, a neke su gradovi morali sami preuzeti u svom samoupravnom djelokrugu bilo iz vlastite pobude bilo silom prilika. Pred gradsku se upravu stavljaju svakog gotovo dana novi zadaci, a uz to mora ona uspješno riješiti jednu od temeljnih svojih dužnosti: da izdrži financijsku ravnotežu.

Početkom ovog stoljeća priznavalo se je ovo pravilo: redoviti izdaci pokrivaju se iz tekućih primitaka, a izvanredni iz izvanrednih primitaka i zajmova. No svjetski rat i njegove posljedice istakle su potrebu, da se ovo pravilo pobliže promotri i ocjeni s drugih gledišta. S jedne strane treba utvrditi što su to redoviti, a što izvanredni izdaci? Gdje je granica među njima? Redovni izdaci svakako su oni osobni i stvarni izdaci, koji se redovno svakog određenog vremenskog razdoblja (mjeseca, godine) ponavljaju, a omogućuju gradu da udovoljava svojim zadacima i svrhama (na pr. uzdržavanje imovine, nabava uredskih potrepština, ogrjev, svijetlo, beriva službenika itd.). Svi ostali bili su izvanredni izdaci (nabave nekretnina, investicije, novogradnje itd.). Tako se otprilike tretiraju izdaci i u današnjem gradskom budžetu prema Uputstvima Ministarstva financija. No međutim ima i takvih izdataka, za koje se ne može reći da su posve redovni, a opet ne možemo ih posve lako svrstati niti među izvanredne izdatke. Da uzmemo samo na pr. gradnju pučkih ili građanskih škola. To je znatna investicija, ali se obzirom na prosječan porast žiteljstva dade približno točno utvrditi, da će se u nekom gradu svakog određenog razdoblja (na pr. svake druge, treće itd. godine) javiti potreba, da se izgradi nova pučka ili građanska škola. To su dakle izdaci — nazovimo ih periodičnim — za potrebe, koje se ne ponavljaju svake godine nego svakih nekoliko godina. Ne može se reći da su izvanredni, dakle ni da pokriće njihovo treba biti u zajmovima. Izvanredni izdaci bili bi pak oni, koji se ne pojavljaju uopće ili bar ne u slijedu mnogih godina (na pr. gradnja vijećnice, uzletišta, riječne luke).

S druge strane današnje prilike ne pogoduju baš osobito ni davanju ni uzimanju zajmova. Zajmovima se katkada preuzimaju teške obveze i uvjeti, kreditna sposobnost se opterećuje, grad postaje financijski nepo-

kretniji, budućnost nije kristalizirana itd. Nadalje znamo, da se ti periodični izdaci kod grada, koji dosta brzo napreduju, sve više množe i povećavaju. To biva i s izvanrednim izdacima. Moramo naime uvažiti veliki napredak tehnike, koja svakim danom donosi nove tehničke naprave i strojeve, kojima treba zamijeniti stare. Osim toga poznata je istina, da svako udruživanje donosi sobom velikih napredaka i koristi za pojedinca, ali s druge strane donosi sve nova ograničenja, terete i obveze. Život grada postaje sve kompliciraniji i rađa mnoge nove potrebe, koje opet traže posebne mjere. Za potvrdu spomenut ćemo samo to, da na pr. u malom selu ili gradiću nijesu potrebne naročite mjere za odstranjivanje kućnog smeća, dok je zato u velikom gradu potrebna već iz općih zdravstvenih razloga, posebna organizirana javna služba. Mora se priznati da je ovo razlikovanje redovnih, periodičnih i izvanrednih izdataka ograničeno tek pojmovno i teoretski, dok će u praksi svrstavanje pojedinih konkretnih izdataka biti raznolično. Kod toga će odlučivati raznolični odnošaji pojedinih gradova, zatim brzina razvitka grada, prosjek porasta pučanstva, konjunktura, opseg i efekat suradnje države i drugih javnih tijela itd. Što je za jedan grad koji polagano napreduje izvanredna potreba, biti će za drugi grad koji brže napreduje periodična potreba, moguće bliza redovnoj. Zato gradovi nijesu mogli i ne mogu ostati kod toga, da se potrebe osim strogo redovnih, pokrivaju iz zajmova.

Međutim je u privatnom trgovačkom poslovanju bilo već prije uobičajeno, a negdje i propisano, da se skupljaju pričuvni fondovi (glavnice), fondovi za obnove i slično. (Sravni hrvatski trgovački zakon § 199.) Po tom izgleda, da su i gradovi[1] stali tražiti izlaz iz svojih sve težih financijskih situacija u osnivanju, dovoljnom votiranju i valjanoj upravi fondova, koji su bili određeni da služe za pokriće raznih periodičnih izdataka. Kako se ne može predvidjeti opseg, vrsta i broj periodičnih izdataka, tako se ne može predvidjeti ni broj fondova. Ne može se unaprijed odrediti granica, dokle grad može ići u osnivanju fondova i za koje izdatke treba, a za koje ne treba osnivati fondove. To će biti stvar shodne odluke kod pojedinog konkretnog slučaja. Ali se teoretski dadu fondovi razdijeliti na neke skupine. Tako Scholtz u cit. dijelu razlikuje:

1) fondove koji služe stvaranju nove gradske imovine (kao na pr. fond za nabavu zemljišta, zgrada, šuma; opći građevni fond; fond za gradnju škola, bolnica, uredskih zgrada),

2) fondove za uzdržavanje imovine (kao na pr. fond za izravnanje, fond za obnovu, mirovinski fond),

3) ostale fondove.

[1] Imamo tu u vidu baš njemačke gradove. Sravni: A. Scholtz i Görlitz: Fondsbildung u »Handwörterbuch der Kommunal-wissenschaften«.

Vidimo dakle dva načina, kako da se financiraju — osim iz izvanrednih primitaka — periodični i izvanredni izdaci: fondovima i zajmovima. Svaki način ima svojih prednosti i slabih strana. Financiranje zajmovima ima stanovitu vremensku prednost, jer se dotična potreba može odmah zadovoljiti, dok kod financiranja sredstvima iz fondova treba ili sa zadovoljenjem odnosne potrebe pričekati neko vrijeme dok se sredstva u fondu prikupe ili treba započeti prikupljanjem fonda dovoljno vremena prije nastupa same potrebe. Treba dakle predvidjeti potrebu.

Ne budu li sredstva fondova, koji se upotrebljavaju za financiranje periodičnih izdataka (koji se i onako ponavljaju svakih par godina), dosta rano prikupljena ili dovoljna za jednu svrhu, moći će se lako upotrijebiti za drugu istovrsnu svrhu, kad se po izmaku periode pojavi. Ako se pak fond prikuplja i za izvanredne potrebe moći će se to započeti dosta rano, jer su te izvanredne potrebe redovno tako veliki, dalekosežni i značajni komunalni pothvati, da će njih ili bar njihove obrise svaki iole dalekovidni komunalni političar lasno zapaziti i u eventualno dosta dalekoj perspektivi budućnosti grada.

Nije baš bezuvjetno potrebno da se ta potreba mora točno predvidjeti i za veće vremensko razdoblje, jer će konačno, ako prikupljena sredstva fonda ne budu u određeno vrijeme dostajala, još uvijek preostati mogućnost podizanja zajma. Ako je neka potreba zadovoljena iz zajma, nema više gradu uzmaka, on ima samo da izvrši preuzete zajmovne dužnosti. Ako se pak za takvu potrebu tek prikupljaju sredstva u fondu, imat će grad još mogućnosti da njeno izvršenje u naročitim slučajevima odgodi ili preinači, ako se prilike iznenadno okrenu na gore ili se pojavi druga koja preča potreba.

Financiranje zajmovima razdijeljuje terete na pokoljenja; to je bila prednost. Ali danas se to ne može više posve apodiktički ustvrditi. Danas su i komunalne i financijske i opće prilike takve, da se zajmovne obveze koje bi imale trajati pokoljenjima, ukazuju često nejasne, nezgodne i preteške. Ko zna, što će i kako će gradu biti za 30, 50 ili više godina. Istina je, da dotiranjem nekih fondova doprinosi sadašnje pokoljenje sredstva za one pothvate, koje neće ona moguće uopće ni doživjeti ni iskorišćivati. Za otplatu zajmova naprotiv daje sredstva ona generacija, koja i iskorišćuje izvedeni pothvat. No može se dogoditi, da taj pothvat i prije isplate zajma prestane odbacivati svoj prihod, a opet može biti i slučajeva, da će izvedeni pothvat odbacivati kasnijim pokoljenjima prihod, ma da ona ne će trebati više otplaćivati zajam. Konačno reći ćemo, da je svako pokoljenje dužno ipak skrbiti se s moralnih i etičkih razloga ne samo za sebe nego i za svoje nasljednike. Nebrojeno ima primjera, da se tako redovno i događa.

Za fondove govori psihološki razlog, da će prigodom godišnjeg dotiranja svim faktorima gradske uprave, a i građanstvu, ponovno iskrsnuti

pred očima dotični pothvat, za koji se fond sakuplja. Tim će taj pothvat postati popularniji, naići će na razumijevanje i opravdanje, srasti će se s cijelom komunalnom politikom tako, da će, nakon što sredstva budu prikupljena i pristupi se izvedbi, uvođenje u život pothvata naći potporu svih faktora i s tim osigurani prosperitet. Za cijelog tog vremena moći će pozvani stručnjaci svestrano i polagano proučavati cijelo pitanje i dovesti ga u stručnom pogledu najracionalnijem završetku.

No ne smije se prikupljanje fondova shvatiti kao tesauracija novca nego kao financijska mjera, kojom se dalekovidno priprema rješavanje pojedinih velikih komunalnih zadataka.

Već s gledišta komunalne politike, koja želi i treba da bude uvijek na visini, nije poželjno ni uputno, da se grad za neke potrebe sadašnjice suviše angažira u zajmovima i time svoj financijski kapacitet oslabi, a kreditnu sposobnost smanji, kad ne zna ne će li sutrašnjica donijeti niz daleko većih i važnijih potreba za čije financiranje ne će preostati moguće prema prilikama baš drugi način nego zajmovi.

Ima još mogućnost da se periodični i izvanredni izdaci financiraju do neke mjere iz redovitih primitaka godišnjeg proračuna, kao što je u nas slučaj (na pr. s gradnjom šegrtske škole, mitničkih ispostava itd.). No kod toga imajmo na pameti da se godišnji proračuni prave ipak bez sumnje pod utiskom stanovitog vremena i njegovih prilika. Oni su često izraz časovitog položaja, u kojem neki pothvati prevladavaju, a drugi bivaju stavljeni u pozadini. Oni su ovisni od raznih drugih momenata i faktora. Jedna od najjačih značajka komunalne politike treba da bude dalekovidnost, a to traži smišljen i sustavan program i rad. U tu će svrhu — držimo — bolje poslužiti financiranja periodičnih izdataka iz fondova nego iz redovnog godišnjeg proračuna, jer će biti olakšan pregled potreba, red njihovog izvršenja, biti će pružena mogućnost veće objektivnosti i dalekovidnosti.

Čini nam se dakle naravnim zaključkom načelo, da se financiranje periodičnih i izvanrednih izdataka vrši iz prikupljenih fondova i iz zajmova. Zajmovi se mogu dizati kad sredstva fondova ne budu dostatna kao i u slučajevima, gdje to bude tražila hitnost potrebe ili naročiti opravdani razlozi.

Ovo je načelo i s gospodarskog gledišta opravdano, kako navodi A. Scholtz na citiranom mjestu u slijedećem lijepom primjeru. Ako se uzme zajam od Din 200.000.— sa 4% kamata i 1.5% amortizacije platiti će se kroz 33 godine svake godine 11.000.— ili svega Din 363.000.—. Stavljamo li pak godišnje u fond tih 11.000, imati ćemo 200.000.— Din za 14 godina, a stvarno smo uložili u fond 154.000.— dinara. Ostatak je prirast na kamatima.

Po Dr. Otu Most[2] ima sa strogo financijskog gledišta uvijek skupljanje fondova prednost pred uzimanjem zajmova. On navodi ovaj primjer: Ako općina treba 1,000.000 M., pa uzme zajam uz kamatnjak od 3.75% i otplatu od 1.75%, ima s time 5.5% kapitala, što iznosi 55.000 M. godišnje, kroz 32 godine isplaćivati ili ukupno 1,760.000 M. Ako bi pak Općina htjela namaknuti glavnicu putem skupljanja fonda, trebala bi kroz 32 godine uz ukamaćenje od samo 3% uplaćivati u fond tek okruglo 19.050 M. ili 35.940 M. manje nego kod zajma. Ako bi u fond stavljala godišnje 55.000 M. nakupio bi se u fondu traženi milijun već za 14 godina (t. j. za manje od polovine vremena što ga treba za otplatu zajma).

Financiranje dakle nekog izdatka iz prikupljenog fonda jeftinije je nego iz zajma. K tomu moramo pridodati, da ipak treba na korist financiranja zajmom uvažiti i okolnost, da će u izvjesnim slučajevima iz zajma izgrađen pothvat ili naprava odbacivati kroz vrijeme otplate zajma (gore 32 odnosno 33 godine)neke prihode, koji će ići u korist gradu i tako umanjivati spomenutu razliku. Dakako da će kod financiranja fondom ti prihodi gradu pritjecati tek nakon što bude fond sakupljen i utrošen (dakle iza 14 godina do 32. odnosno 33. godine u gornjem primjeru).

Ipak nema sumnje, da će se desiti češće ili rjeđe, da se na putu komunalne politike ispriječi iznenada kakva hitna izvanredna potreba, koja će pod ovakvim prilikama isključivati mogućnost financiranja fondom.

II.

Moramo posebno naglasiti, da uspješno poslovanje fondova ima stanovite pretpostavke. Ponajprije treba da je sam osnutak i ustroj fonda proveden na zakonski način. Fondu treba točno odrediti svrhe, kojima ima da služi. Ali treba posebnim propisom odrediti i osigurati, da se sredstva fonda ne mogu upotrebiti za druge nego za utvrđene njegove svrhe. Dakako da treba osigurati i valjanu upravu te uredno knjigovodstveno i blagajničko poslovanje. Ima se omogućiti koristonosno i sigurno ulaganje sredstava fonda, a kamati koji pritječu, treba da idu u korist fonda. Ipak je glavno da se uredi valjano dotiranje fonda. Ovdje zauzimlju prvo mjesto prinosi, koje fond dobiva iz gradskog proračuna. Može se odrediti, da fond dobiva izvjestan dio suvišaka gradskog proračuna ili poslovnih višaka gradskih poduzeća. Mogu se za dotiranje fonda odrediti i izvjesne gradske daće u cijelosti ili djelomično ili samo oni njihovi iznosi, koji se uberu preko proračunom predviđenih svota.

Pojedini fondovi razlikovat će se međusobno i samom trajnošću. Jedni će biti osnovani samo zato, da nakon dovršenog prikupljanja sredstava

[2] Dr. Otto Mostt: »Die deutsche Stadt und Ihre Verwaltung« I. 51.

budu u cijelosti upotrebljeni za neku potrebu (na pr. gradnja bolnice, uredske zgrade). Drugi će se osnovati, da trajno služe nekim širim i brojnim svrhama (na pr. opći građevni fond, da prikuplja sredstva, iz kojih će se općenito graditi razne gradske građevine ili zemljišni fond, da trajno služi za nabavu potrebnih zemljišta, za provedbu zemljišne i stambene politike). I to će utjecati na način njihovog ustroja i poslovanja. Fondovi s većom trajnošću često se dotiraju naročito za početak (početna glavnica) sredstvima iz zajmova, koje onda otplaćuje sam grad ili fond.

Dakako da se za pojedine fondove to imade razraditi prema svrsi i prilikama. Uputno je, da se te odredbe donesu u obliku općeg gradskog pravnog propisa — statuta.

De lege lata ne će biti tomu zapreka, jer Zakon o gradskim općinama u §. 116 i Uputstvima Ministarstva financija od 19. V. 1936. broj 5.200. izdana na osnovu § 124. Zakona o gradskim općinama, predviđaju izrično »gradske fondove« i donose o njima neke načelne odredbe.

III.

Očito s takvih i sličnih razloga je već i Savez njemačkih gradova (Deutscher Städtetag) godine 1911. hitno preporučio članovima, da izvanredne potrebe više nego dosad pokrivaju osnivanjem fondova, da time spriječe njihov burzovni tečaj[3].

Die »Deutsche Gemeindeordnung od 30. I. 1935.[4] predviđa u §. 105. osnivanje fondova, pričuva (Rücklagen) ovlastivši za potanje normiranje Ministra unutrašnjih poslova i financija, koji su doista već 5. V. 1936. izdali Rücklagen-Verordnung. Ta naredba propisuje, da svaki grad m o r a osnovati fond poslovne glavnice (Betriebsmittelrücklage), koji ima osigurati pravodobnu isplatu izdataka redovnog proračuna, a da se ne upotrijebe blagajnički krediti. Određen je najmanji i najveći iznos toga fonda. Nadalje mora svaki grad prikupiti opći fond izravnanja (Die allgemeine Ausgleichsrücklage) koji je određen da sprečava preveliko kolebanje opterećenja porezovnika, također i prilikom izmjene gospodarskog položaja. — Nadalje propisuje se, da gradovi mogu pod stanovitim uvjetima osnovati i druge fondove (kao na pr. Tilgunsrücklage, Bürgerschaftssicherungsrücklage, Erneuerungsrücklage, Erweiterungsrücklage). Osim toga donose se dosta potanke odredbe o samom ustroju, poslovanju i upotrebi tih fondova.

IV.

I grad Zagreb je nesumnjivo grad, koji dosta brzo napreduje, naročito u posljednjim decenijima, i kroči sve većim koracima, da se razvije u mo-

[3] Scholtz A., ibid.

[4] Rudolf Beyer: »Die deutsche Gemeindeordnung« etc. — Leipzig 1935./1936.

derni velegrad. Stvar je to koja godi svakom Zagrepčaninu, ali je to i okolnost, koja ujedno nameće mnoge nove i važne zadatke i dužnosti ne samo gradskoj upravi nego i svim stanovnicima grada. Tako će biti i na ovom području komunalne politike, o kojem je ovdje riječ. I grad Zagreb morati će se pozabaviti pitanjem prikupljanja fondova, financiranja periodičnih i izvanrednih svojih potreba iz tih fondova i pitanjem shodne primjene sprijeda dotaknutih načela. Da je tomu tako, prikazat ćemo s nekoliko primjera:

Zagreb leži na rijeci Savi, koa će s vremenom protjecati krozanj. Sava je plovna do Siska, a poznata su davna nastojanja, da se učini plovnom do Zagreba i dalje. Vidimo u perspektivi budućnosti, da će se to i zbiti — prije ili kasnije. Naravno je, da će gradu tada sigurno biti potrebna odgovarajuća riječna luka, koju predviđa i regulatorna osnova. Kao i svaka stvar, može se i ta luka postepeno izgrađivati, ali dobra komunalna uprava ne će razumljivo pojedine etape izgradnje te luke učiniti ovisnom posve od godišnjih proračuna. Što je dakle prirodnije nego da se grad već sada pripravlja za taj posao. Najbolja pak priprava jest prikupljanje sredstava. Eto prilike i velike potrebe, da se priđe što prije osnutku posebnog »Fonda savske luke«, dakako nakon proučenja svih relativnih okolnosti. Taj fond mogao bi da ostane trajan i za izgradnju i za uzdržavanje i upravu luke.

Zagreb leži u tako zgodnom geografskom položaju, da je već danas važno prometno čvorište ne samo u pogledu prometa cestovnog i željezničkog nego i zračnog. Za zračni promet potreban je aerodrom. Sve bliže dolazi spoznaja da je civilni aerodrom potreban svakom modernom većem gradu. Danas se civilni zračni promet odvija u Zagrebu na vojnom aerodromu. Trebat će se dakle gradska uprava pripremati za gradnju gradskog civilnog aerodroma, ponajprije prikupljajući potrebna sredstva osnutkom »Fonda civilnog aerodroma«.

Mnogo se je puta u javnosti tretiralo pitanje izgradnje novog savskog kupališta. O tom postoje projekti, ali se nijesu mogli oživotvoriti radi pomanjkanja novčanih sretstava. Zar se ne bi moglo i trebalo osnovati »Fond kupališta« i prikupljati novčana sredstva s kojima bi se bar u dogledno vrijeme moglo riješiti to važno pitanje. Kod toga nam nije namjera zaći u potankost, da li je bolje izvesti na Savi jedno veliko ili više manjih kupališta, ili više manjih kupališta u raznim dijelovima grada ma i dalje od Save, uz parkove, šume i livade. To je zadatak pozvanih stručnjaka.

U Zagrebu treba bezuvjetno urediti pitanje gradskih pučkih knjižnica i čitaonica. I zato treba novaca, a ne će to biti moguće riješiti, a da se ne izgrade moderne knjižničke zgrade za koje se vjerojatno ne će moći namaknuti potrebna sredstva u jednom proračunu. Treba dakle osnovati

»Fond pučkih knjižnica«, kojim bi se uz primjerene dotacije nakon nekog vremena moglo pristupiti rješenju tog pitanja.

Svakomu je poznato, da bi trebalo što prije nanovo i moderno urediti pitanje odvoza i upotrebe kućnog i cestovnog smeća. I to ne ce ići bez znatnijih novčanih sredstava.

Moglo bi se prema važnosti i naravi stvari osnovati posebne fondove za gradnju pučkih škola, građanskih škola, zdravstvenih i socijalnih ustanova itd.

* *
*

Naveli smo samo nekoliko primjera koji bjelodano dokazuju, da je došlo vrijeme, da se i u Zagrebu priđe rješavanju tih pitanja. Ovih nekoliko misli neka bude poticaj za daljnje raspravljanje i konačno rješenje pitanja gradskih fondova.

Profesor dr. Franjo Bučar

uz 70. godišnjicu.

25. studena 1866. rodio se zaslužni sin Hrvatske domovine dr. Franjo Bučar. Odnjihao se u bijelom našem Zagrebu, za koji eto već sedamdeset godina kuca njegovo toplo i plemenito srce!

Bez protekcija, svojim vlastitim marom i ustrajnim radom prof. Franjo Bučar postigao je, da zauzimlje među kulturnim pregaocima jedno od najuglednijih mjesta.

O njegovom znanstvenom i kulturnom radu piše uvaženi dr. Ivan Esih (»Jutarnji List« od 27. XI. 1936., str. 8):

»U Zagrebu je počeo, a u Beču svršio sveučilišne nauke. U Grazu je stekao doktorat filozofije. Poslije toga se je specijalizirao u središnjem institutu za gimnastiku u Stockholmu, gdje je proučavao problematiku fizičkog odgoja, narodne igre, plesove itd. Surađivao je u listovima »Sport«, »Gimnastika«, »Hrvatski Sokol«, uređivao je kalendar Hrvatskog sokolskog saveza. Dr. Bučar je bio i jest funkcionar mnogobrojnih sportskih foruma: on je član Međunarodnog olimpijskog odbora, te je ove godine bio na Olimpijadi u Berlinu. Tom je prilikom posjetio i lužičke Srbe, te »wendisch sprechende Deutschen«.

Kao izvrstan poznavalac švedskog jezika, pisao je često o švedskoj literaturi, osobito pak o naučnom radu prvaka švedske slavistike, autora studije u Gundulićevu »Osmanu«, dra Alfreda Jensena (»Jensen i slavenski svijet«, »Jensen i Dubrovnik« itd.). Dr. Bučar kao predsjednik Švedsko-jugoslavenskog društva u Zagrebu radi veoma aktivno oko kulturnog zbliženja između obje zemlje. Kao povjesnik proučavao je i religijsko-kulturna pitanja, studirao je bosansko nazarenstvo, Islam, protestantsku reformaciju, osobito među Hrvatima, obradio je i potpunu bibliografiju svih hrvatskih djela, koja su izišla u Tübingenu-Urachu u doba reformacije na latinici, ćirilici ili glagoljici, te na talijanskom jeziku. Svoj naučni rad o reformaciji počeo je prije četrdeset godina raspravom »Razgovaranje među papistu od P. P. Vergerija« (»Nastavni Vjesnik«, 1897.). Dr. Bučar kao aktivni sportist pisao je o klizanju, plivanju, floretovanju itd. Uređivao je

sokolske spomenice, izdavao sokolske kalndare, napisao povijest gimnastike itd.

U posljednje je doba napisao niz članaka u »Jutarnjem Listu« o studiji Bugara na hrvatskim visokim i srednjim školama, te o djelovanju Hrvata na teritoriju Bugarske (Kreneis-Cvjetišić, Jurinić, Sirovatka, Tucić, Lovrić i dr.). Dr. Bučar je počasni član Slavenskog društva u Sofiji. Glavno je Bučarevo značenje u njegovu naučnom radu. Dr. Bučar je napisao po domaćim i stranim arhivima obilje rasprava iz povijesti reformacije i njezine literature među Hrvatima, od kojih valja da barem spomenemo: Širenje reformacije u Hrvatskoj u XVI. stolj. (Vjesnik zem. arhiva 1900.), Hrvatska protestantska književnost za vrijeme reformacije (Vjesnik zem. arhiva, 1900.), Odnošaji Primoža Trubara prema hrvatskoj tiskari u Würtembergu (Trubarjev Zbornik, izdala Matica Slovenska, 1908.), itd. Najvažnija su mu djela iz toga područja »Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije« (izdanje Matice Hrvatske, 250 strana sa slikama, izdano kao V. svezak »Crtica iz hrvatske književnosti« 1910.), zatim »Povijest reformacije i protureformacije u Međimurju i susjednoj Hrvatskoj« (Varaždin strana 136.).

Znamenit je bibliografski izvor »Popis knjiga, koje su izašle u jugoslavenskoj protestantskoj tiskari u Urachu Tubingenu u XVI. vijeku« (v. Carniola VII., 1916.). »Reformacija među Hrvatima u Istri« (v. Vjesnik zemaljskog arhiva, g. XIX., 1918.), »Računi o dohocima i troškovima za hrvatsku protestantsku tiskaru u Urachu-Tübingenu (1561.—1563.), Građa za povijest književnosti hrvatskih knjiga 9., Dr. Murko — prikaz njegove knjige o reformaciji kod južnih Slavena (na njemačkom jeziku). Napisao je raspravu o našoj protestantskoj literaturi u doba reformacije u »Festbuch evangeličke crkvene općine« godine 1931. u povodu unapređenja evangeličkog župnika dra F. Poppa za biskupa u Zagrebu. U eisenstädtskim »Burgenländische Heimatblätter« (studeni 1933.) objelodanio je dr. Bučar kod nas jedva poznati članak o evangeličkoj kućnoj postili iz god. 1568. za gradišćanske i ugarske Hrvate. Dr. Bučar ističe da se reformacija u 16. vijeku proširila i među Hrvatima u Donjoj Austriji i Ugarskoj. Kada je godine 1564. poslije smrti Hansa Ungnada morala obustaviti rad protestantska hrvatska tiskara u Urach-Tübingenu, hrvatski su reformatori otišli u Regensburg (1566.). U Regensburgu izdadoše 1568. postilu u dva sveska pod natpisom: »Parvi del« — Drugi del Posztile Evangeliov po Antonu Dalmatinu i Sztipanu Isztraaninu v Rastisboni kod J. Burgera. O toj knjizi donosi i reprodukcije iz okružne knjižnice u Regensburgu. Stjepan Consul je, veli dr. Bučar, djelovao među ugarskim i gradišćanskim Hrvatima kao propovjednik (»Noster bonus Consul suis Croatis semen divini verbi spargit«). Dr. Bučar je tim svojim člankom obratio pažnju

učenih krugova u Gradišću, da potraže, ne nalaze li se još kakve zanimljive knjige napose ta postilla na plemićkim posjedima Weispriacha i Pollheima, gdje je bilo mnogo dvoraca. Ove je godine Matica Hrvatska izdala zanimljivu knjigu dra Bučara iz hrvatske novije kulturne i političke povijesti »Promemorija Eugena Kvaternika«. Dr. Bučar je preveo, komentirao i predgovorom popratio spis Eugena Kvaternika o hrvatskom pitanju, što ga je on sastavio 20. V. 1864. za princa Jeromea Napoleona. I ako taj spis nije u svakoj svojoj pojedinosti jednako zanimljiv i aktuelan, ipak on ima »uza sve vanjske promjene zdravu unutarnju jezgru i ispravno geopolitičko gledanje, što daje ovome spisu trajnu vrijednost. Ta je Bučareva knjiga uz Nehajev-Jurišićevo djelo o »Rakovici« novi važan historijski dokumenat i izvor o velikom Eugenu Kvaterniku. Značajno je i poglavlje u toj knjizi o boravku princa Jeromea Napoleona u Zagrebu.

Zasluge dra Franje Bučara za proučavanje velikog dijela hrvatske kulturne povijesti vezane uz protestantizam i reformaciju veoma su velike i njegov rad je zacijelo izvoran i jedinstven. Taj njegov rad osigurao mu je brojna priznanja i stranog, u prvom redu slavenskog, skandinavskog i njemačkog svijeta.«

Prof. dr. Franjo Bučar naš je vrijedan član, koji je i naše društvo svojim radom u velike zadužio.

Društvo Zagrepčana je ponosno, da se je sin našeg hrvatskog Zagreba i u vanjskom kulturnome svijetu i kod kuće toliko proslavio i stekao mnoga odlična priznanja.

I mi Zagrepčani radujemo se od srca, da je dobri Bog našeg slavljenika uzdržao tako čila i zdrava, pak mu prigodom 70-godišnjice želimo, da ovakav i dalje nastavi svoj plodonosan rad na čast Hrvatske nam domovine i našeg dragog bijelog Zagreba!

Pazimo na gradski grb!

U Zagrebu ima više građevina, koje nose grbove vlasnika, pa tako nalazimo i na gradskim kućama gradski grb. Na žalost moramo konstatirati, da se kod postavljanja grbova često griješi u heraldičkom i historičkom pogledu.

Mi znamo, da je stari gradski grb, kojim se je gradska općina služila od XIV. stoljeća, izmijenjen novim za vrijeme načelnikovanja Mošinskoga. De facto je samo heraldički ispravljen i to vrlo korektno. Pa tako taj izmijenjen grb od tada služi gradu Zagrebu.

Nu na gradskim kućama vidimo neke neispravnosti. Na pr.: na gradskom poreznom uredu u Račkoga ulici. Tamo je grb s formalne strane korektan, ali je sasvim neprirodno i protiv svakomu pravilu heraldike neispravan. Štit je izrađen u boji zgrade, dok je grbovna figura, kula, zvijezda i polumjesec, kao i kruna (corona muralis) u brončanoj boji. To ne valja! Kad se već grb hoće u bojama prikazati, ima nositi korektne boje, dakle tu bi morao štit biti modar, kula na zelenom tlu, zvijezde i polumjesec svoje boje (zlato, srebro), kula u boji kamena, a tako i kruna gore t. zv. zidna kruna. To je pravilo heraldike za to, ako se grb prikazuje u bojama. Sasvim bi bilo dobro, da je sve u boji materijala od kojeg je grb sačinjen (kamen,bronca, srebro, zlato, drvo), ali u tom slučaju je velika heraldička pogriješka.

Dalje imamo grb na zgradi poduzeća u Gundulićevoj ulici. Tu je grb gradski nešto, što nije niti stari niti novi grb grada Zagreba. Korektno je jedino, da je sav od bronce, dakle istobojan. Ali, ona tri tornja sa oborom naokolo, nije nikad figura polja grba grada Zagreba! A zašto je tu tako nakažen grb grada Zagreba! Ta valjda je nacrt za taj grb prošao cenzuru u gradskom građevnom odjelu? Za cijelo je izvedenje toga grba u bronci stajalo dosta — pa je moglo biti korektno. Zašto se nije ogledao autentični nacrt grba, potpisan po odličnom heraldičaru dr. Ivanu Bojničiću-Kninskom, koji se uokviren nalazi na zidu u jednoj od uredovnica građevnog odjela!

Ne bi li se to moglo ispraviti?

† Holjevac Vladimir

† 19. XI. 1936.

I opet nam se otkinuo jedan list sa prorjeđenog stabla starih Zagrepčana. Holjevac Vladimir, ravnatelj »Ujedinjenog osiguravajućeg društva« umro je mlad — u dobi od 45 godina, ostavivši ožalošćenu porodicu, suprugu, dječicu i staricu majku Štefaniju, rođenu od poznate zagrebačke obitelji Smrekar.

Teška boljetica nije mu zadnje vrijeme dala da se posveti svojim poznatim elanom javnim društvenim poslovima, pak tako nije mogao. i ako član našega društva od osnutka, aktivno sudjelovati u radu, ali je uvijek rado pratio naš rad i pisanje naše revije »Zagreb«.

Sa Vladimirom Holjevcem nestalo je jedno zagrebačko ime, koje je među nama bilo voljeno i poštovano. Tko se ne sjeća njegovog oca Ladislava ili kako ga od milja zvasmo »naš japica«. Bio je dobar kroničar starih zagrebačkih dogodovština. I tako sada i sin ode ocu, da zajedno u sjenama Mirogojskim snivaju vječni san.

Vladimir Holjevac pokopan je 21. studena t. g. Neka je mir pepelu njegovu!

Na kraju godine

U more vječnosti minulo je i opet jedno ljeto!

Na kraju godine zahvaljujemo svim našim suradnicima, koji su sa velikom ljubavi i marom, ne žaleći ni truda ni muke, doprinijeli, da naša revija u javnome životu grada Zagreba ispunjava ono, što si je naše društvo postavilo svojim ciljem: Ljubav gradu Zagrebu!

Zahvaljujemo i svim našim svijesnim članovima, koji su vršili svoju dužnost i taj rad podupirali i tako dali mogućnost, da revija nesmetano izlazi.

Isto tako neka bude izrečena hvala i našim čestitim privrednicima, koji su oglašivanjem u našoj reviji dali svoj doprinos, da se uzmogne proslijediti cilju, koji si je »Društvo Zagrepčana« stavilo u zadatak: Napredak i procvat našeg hrvatskog Zagreba.

Mi svima zahvaljujemo i molimo, da svoju naklonost i dobru volju uzdrže i u budućnosti pak želimo našim sugrađanima:

Sretan Božić i sretniju Novu godinu 1937.

Uredništvo.

Izdavač »Društvo Zagrepčana«. — Odgovorni urednik Stjepan Stiegler, grad. senator, Vodnikova 10. — Uredništvo i uprava Jelačićev trg 6. — Tiskara »Tipografija« d. d. u Zagrebu, Preobraženska ul. 6. — Za tiskaru odgovara Ivan Ivanković, Selska c. 47.

HERLINGER I ŠTERN
TRGOVINA KRATKE I POMODNE ROBE
ZAGREB, JURIŠIĆEVA ULICA 12
TRIKOTAZA HES

TRGOVINA SPECERAJA **VIKTOR ŠKROBOT**

Kava — Čaj — Slador — Brašno

Nova Ves 78 **ZAGREB** Telefon 6135

Umjerene cijene Dostava u kuću

PARNA BOJADISAONICA I ČISTIONICA ODIJELA **V. JELINEK**

Centrala: Gajeva 25 — Telefon 33-90

Sabirnice: Ilica 37, Ilica 148a, Vashingtonov trg 1

Svu garderobu čistimo »ETILENOM«. — Svim članovima društva 10% popusta.

Gradanska tvornica soda vode

Josip Krčelić, Zagreb

*Vlaška ulica 94a * Telefon 06-14*

Skladište mineralnih voda

Sve zimske odjevne predmete kao i sve vrsti uniforma uz najsolidnije cijene kupujete kod

TRGOVAČKE KUĆE

Petrinjska 67a **R. MARČELJA** **Telefon**

REMINGTON

veliko skladište raznih modela

Generalno zastupstvo **MATADOR vl. A. Benčić**

Zagreb, Ilica 5. Oktogon. Tel. 4009

Prva zagrebačka VELEPEKARNA

Telefon broj 84-85 ZAGREB Slovenska ulica 16

Najmodernije i potpuno higijenski nove uredjena tvornica kruha i peciva

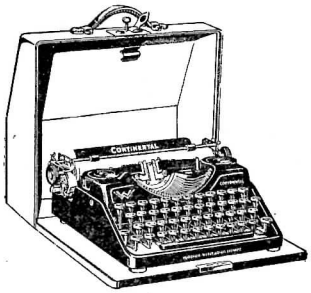

CONTINENTAL pisaći stroj

PUTNI odličan materijal.
NORMALNI trajan daje 15 do 20 kopija.
SILENTA stalno i faktično bezbučni gradjen na bazi akustike.
VELIKI modeli od 30 do 65 ctm. duljine.
Svi modeli sa »Setztabulatorom«, razna slova.
Danas tehničko trajan i najsavršeniji pisaći stroj.

Povoljne kondicije. — Predodžba bezobvezna.

Gen. zastupstvo

KONDOR, Zagreb, Ilica 18. — Telefon 35-05

SARAJEVSKA TKAONICA ĆILIMA

GLAVNA PRODAVAONICA I SKLADIŠTE:

GUNDULIĆEVA 3 ZAGREB TELEFON 42-30

Pošto prodajemo i na dugoročnu otplatu, od 12–24 mjeseci, to svakom preporučamo da nas posjeti.

Za Božić i Novu godinu kupujete najbolje i najljepše darove u

STAKLANI FRANZ

Jelačićev trg 7

Slobodan pregled izložene robe!

OSKAR WEILLER

veletrgovina žestokih pića

ZAGREB

Ljubljanska 11 Telefon 29-45

SAVRŠENA FRIZURA

kao i sve specijalne radove, trajna ondulacija, bojadisanje kose i t. d.

SALON MARCHESI

Zagreb, Jurišićeva ul. 7. Telef. 51-70

ELEKTRIČNA INŠTALACIONA RADNJA

prima na popravak MOTORE. = Specijalna izradba ostalih rasvjetnih tjelesa

FRANJO ŠTIFTER

Dalmatinska 4 **ZAGREB** Telefon 26-66

TKANINE ZA POKUĆTVO
PIROTSKI, PERZIJSKI ĆILIMI
S. TURKOVIĆ ZAGREB, ILICA 5 – OKTOGON
TELEFON 22-19

Vodeće nabavno vrelo špecerajske i kolonijalne robe
IVAN PENIĆ D. D. ZAGREB
Veliko skladište i izbor biranih vlastelinskih vina

HRVATSKA INDUSTRIJA KATRANA D.D.
RADNIČKA CESTA 29. ZAGREB TELEFON BROJ 5364
Izvadja asfaltiranje cesta, trotoara, dvorišta, kućnih ulaza i t. d. uz najjeftinije cijene.

TVORNICA TURPIJA I ALATA A. FABER I SIN
ZAGREB, MIRAMARSKA CESTA 23
Telefon 49-53

Unione
ČOKOLADA
KAKAO
BONBONI

MOSTER D. D. TVORNICA BOJA I LAKA
preporuča svoje razne proizvode.

. . . i Vaša dječica biće vesela i zdrava, ako im dnevno kuhate »KNEIPPOVU SLADNU KAVU« s »PRAVIM FRANCKOM«. Kod kupnje dobro pazite na originalne omote i na zaštitne znakove (župnik Kneipp i mlinac).

Trgovina speceraja i delikatesa
MIRKO CRNIČKI
ZAGREB
Maksimirska 46 = Šulekova 1

CVJETARNA
GABRIĆ - FÜRST
Masarykova ul. 27 = Tel. 58=14
Jurišićeva ul. 6 = Tel. 84=69

LUSTERE
i sve vrste rasvjetnih tjelesa
dobavlja domaća tvornica
IVAN PASPA I SINOVI
ZAGREB
Bogovićeva ulica br. 9

WEINBERGER I DRUG

JELAČIĆEV TRG 6 ZAGREB ILICA BROJ 40

BOJE, ČETKE, LAKOVI

A. MARUZZI NASLJEDNICI

ZAGREB FRANKOPANSKA 9 - TELEFON 27-59

Kromovanje, niklovanje, kadmiranje. - Instalacija vodovoda - Limarska radionica - Skladište armature i vodovodnog uređaja.

Tvrtka utemeljena 1873. — Odlikovana na izložbama u Zagrebu, Trstu i Budimpešti.

Tko želi jesti dobar kruh, neka nabavi iz moderne i higijenski uredjene

PARNE PEKARNE

L. ČORKO

Nova cesta 93 - Telefon 5622

Priznato je da su britvice

VIGOLIT PRIMA

i

VIGOLIT LUXUS

najbolje, zato ih tražite svagdje

ZA AUTOMOBILE
ZA BICIKLE

SAMO

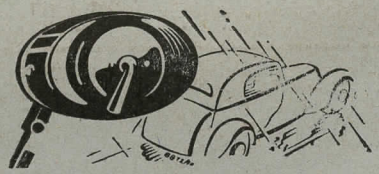

Bosch

ELEKTRIČNI UREDJAJI

GENERALNO ZASTUPSTVO:

JUGOSLAVENSKO INDUSTRIJSKO I TRGOVAČKO D. D.

GUNDULIĆEVA UL. 17 ZAGREB TELEFON 26-67 I 20-17